

Utjecaj demografskih kretanja na mrežu osnovnih škola Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

---

Malenica, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:067333>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Nikolina Malenica

**Utjecaj demografskih kretanja na mrežu osnovnih škola
Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku

Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

radi stjecanja akademskog zvanja

magistre edukacije geografije

Zagreb

2019.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija Geografija; smjer: nastavnički na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Dubravke Spevec

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Utjecaj demografskih kretanja na mrežu osnovnih škola Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

Nikolina Malenica

Izvadak: Negativno prirodno kretanje i negativna migracijska bilanca osnovna su obilježja stanovništva Republike Hrvatske danas. Sjevernodalmatinska i Srednjodalmatinska zagora zbog svoje su slabe gospodarske razvijenosti jedno od depopulacijom najjače zahvaćenih prostora Hrvatske. U ovom radu biti će analizirana demografska kretanja upravnih gradova i općina Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore i njihov utjecaj na broj učenika, osnovnih škola i učitelja na ovom prostoru. Također, biti će ponuđene ideje za unaprjeđenje infrastrukture i tehničke opremljenosti, a posebice nastavnog procesa u osnovnim školama na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore.

71 stranica, 22 grafička priloga, 6 tablica, 85 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: depopulacija, Sjevernodalmatinska zagora, Srednjodalmatinska zagora, mreža osnovnih škola

Voditelj: doc. dr. sc. Dubravka Spevec

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Dubravka Spevec

prof. dr. sc. Zoran Curić

doc. dr. sc. Ružica Vuk

Tema prihvaćena: 8. 2. 2018.

Rad prihvaćen: 7. 2. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Thesis

Master

Faculty of Science

Department of Geography

The impact of demographic trends on primary school network in Northdalmatian and Centraldalmatian Hinterland

Nikolina Malenica

Abstract: Today population decline and negative net migration are the fundamental characteristics of the population in the Republic of Croatia. Due to its poor economic development, Northdalmatian and Centraldalmatian Hinterland are one of the areas most strongly affected by the depopulation in Croatia. This thesis will analyse demographic trends of administrative cities and municipalities in Northdalmatian and Centraldalmatian Hinterland, as well as their impacts on the number of students, primary schools, and teachers in that region. This thesis will also offer ideas on how to improve the infrastructure, technical equipment, and especially the educational process in primary schools in Northdalmatian and Centraldalmatian Hinterland.

71 pages, 22 figures, 6 tables, 85 references; original in Croatian

Keywords: depopulation, Northdalmatian Hinterland , Centraldalmatian Hinterland, school network

Supervisor: Dubravka Spevec, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Dubravka Spevec, PhD, Assistant Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 08/02/2018

Thesis accepted: 07/02/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Pregled dosadašnjih istraživanja	1
2. Metodologija, cilj i objekt istraživanja	3
2.1. Hipoteze	3
3. Opće značajke prostora	4
3.1. Prirodno-geografske značajke prostora.....	7
3.2. Historijsko-geografski razvoj.....	12
4. Demografska kretanja na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore ..	17
4.1. Opće kretanje stanovništva	17
4.2. Prirodno kretanje broja stanovnika	23
4.3. Prostorno kretanje stanovništva	26
5. Biološka struktura stanovništva Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore	33
6. Društveno-gospodarska struktura stanovništva	36
6.1. Obrazovna struktura stanovništva Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore	38
7. Kretanje broja učenika, učitelja i osnovnih škola u općinama i upravnim gradovima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore	41
8. Osnovne škole u Sjevernodalmatinskoj i Srednjodalmatinskoj zagori.....	43
8.1. Opremljenost osnovnih škola na početku školske godine 2018./2019.	44
8.1.1. Školska knjižnica	45
8.1.2. Školska kuhinja.....	45
8.1.3. Školska dvorana i igralište	46
8.1.4. Informatička učionica	46
9. Broj učenika po razredima školske godine 2018./2019.	48
10. Predviđanje broja učenika u budućnosti na temelju broja rođenih	49
11. Prijedlozi za unaprjeđenje osnovnih škola.....	52
12. Zaključak.....	56
13. Prijedlog projektne nastave u OŠ Studenci.....	57
Prilozi.....	63
Literatura i izvori	66
Popis priloga	VII
Popis analiziranih osnovnih škola.....	IX

1. Uvod

Republika Hrvatska već godinama se suočava s negativnim demografskim trendovima, a veliki gubitak broja stanovnika ne pogađa jednako sve dijelove Hrvatske. Srednjodalmatinska i Sjevernodalmatinska zagora u medijima su percipirane kao prostori potpunog demografskog sloma i slabe gospodarske razvijenosti. Loša gospodarska razvijenost jedan je od glavnih razloga odlaska stanovništva s ovoga prostora, a stanovništvo koje ostaje je staro te teško može pokrenuti gospodarski oporavak. Sjevernodalmatinska i Srednjodalmatinska zagora tako se nalaze u začaranom krugu iz kojeg je jedini izlaz ulaganje u obrazovanje onih koji bi mogli potaknuti gospodarski razvoj. Nažalost, mladih ljudi na ovom prostoru sve je manje, a manjak mogućnosti i loša perspektiva za budućnost mnoge natjera da napuste svoj rodni kraj. Iseljavanje mladog radno sposobnog stanovništva u fertilnoj dobi uzrokuje sve manju rodnost na ovom prostoru, a sve manja rodnost s negativnom migracijskom bilancom dovodi do depopulacije. Sve veći udio starih, a sve manji udio mladih ljudi dovodi u pitanje mnoge aspekte funkcioniranja države. Depopulacija u većem dijelu Hrvatske pa tako i u Zagori utječe na kontinuirano smanjivanje broja učenika prvih razreda osnovnih škola svake godine. Problem je to o kojem se govori na početku svake školske godine s obećanjem populacijskih mjera koje bi trebale spriječiti ovakve gubitke. Međutim, mjere su kratkoročne i ne rezultiraju pozitivnim zaokretom u demografskom razvoju, a gospodarsko stanje u državi mnogima ne pruža ni osnovne preduvjete za stvaranje obitelji. Također, mnoge mlade obitelji s djecom napuštaju Hrvatsku u potrazi za boljim životom. S obzirom na sve navedeno, i činjenicu da se i razvijenije sredine u Hrvatskoj susreću s negativnim demografskim kretanjima, koja se onda očituju i u smanjenju broja učenika, s razlogom se postavlja pitanje kakva je situacija u Dalmatinskoj zagori. Ovaj rad pokušat će odgovoriti na to i još mnoga pitanja vezana uz obrazovnu funkciju.

1.1. Pregled dosadašnjih istraživanja

Demografska obilježja prostora Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore nedovoljno su istražena u znanstvenoj literaturi. Naravno, ovaj prostor uključen je u istraživanjima na razini Republike Hrvatske, ali značajnije demografske analize napravljene su samo na razini pojedinih upravnih gradova i općina. O utjecaju demografskih kretanja na mrežu osnovnih škola Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore malo se toga može pronaći u znanstvenoj literaturi. Najbliže temi ovoga rada je članak Nedjeljka Marinova

„Školske prilike kao odraz demografskog stanja u Splitskoj zagori“ objavljen 2011. godine u zborniku radova „Zagora između stočarsko-ratarske tradicije“. Rad čija se tema djelomično poklapa s temom ovoga rada je „Demografski aspekti ruralnih dijelova Srednjodalmatinske zagore“ Martina i Nikole Glamuzine te Ante Šiljega iz 2009. godine u kojem su uspoređivana demografska obilježja ruralnih i gradskih naselja na području Srednjodalmatinske zagore. U radu Ive Nejašmića iz 1999. predstavljeno je opsežno demografsko istraživanje na području općine Šestanovac na temelju kojeg je zaključeno kako je većinu naselja ove općine zahvatio proces depopulacije.

2. Metodologija, cilj i objekt istraživanja

Osnovni cilj ovoga rada je istražiti i analizirati demografska kretanja općina i upravnih gradova Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore te proučiti utjecaj tih kretanja na mrežu osnovnih škola. Također, cilj je pružiti uvid u stanje osnovnih škola u promatranom prostoru te ponuditi rješenje za njihovo unaprjeđenje. Pojam Sjevernodalmatinske zagore se odnosi na općine i upravne gradove kopnenog dijela Šibensko-kninske županije koje nemaju izlaz na more. Srednjodalmatinska zagora obuhvaća općine i upravne gradove kopnenog dijela Splitsko-dalmatinske županije koje također nemaju izlaz na more. Analizom mreže osnovnih škola obuhvaćene su sve državne osnovne škole na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore kao i područne škole koje se nalaze u promatranom prostoru, a čije se matične škole nalaze izvan njega. Istraživanje se za potrebe ovog rada temeljilo i na stručnoj i znanstvenoj literaturi, statističkoj analizi demografskih podataka Državnog zavoda za statistiku i analizi Godišnjeg plana i programa osnovnih škola. Za potrebe kartografske vizualizacije podataka korišten je softver ArcGIS 10.1. Informacije o stanju osnovnih škola i broju upisanih učenika školske godine 2018./2019. preuzete su s internetskih stranica škola u obliku Godišnjeg plana i programa. Svi statistički podatci obrađivani su i analizirani pomoću programa Microsoft Excel.

2.1. Hipoteze

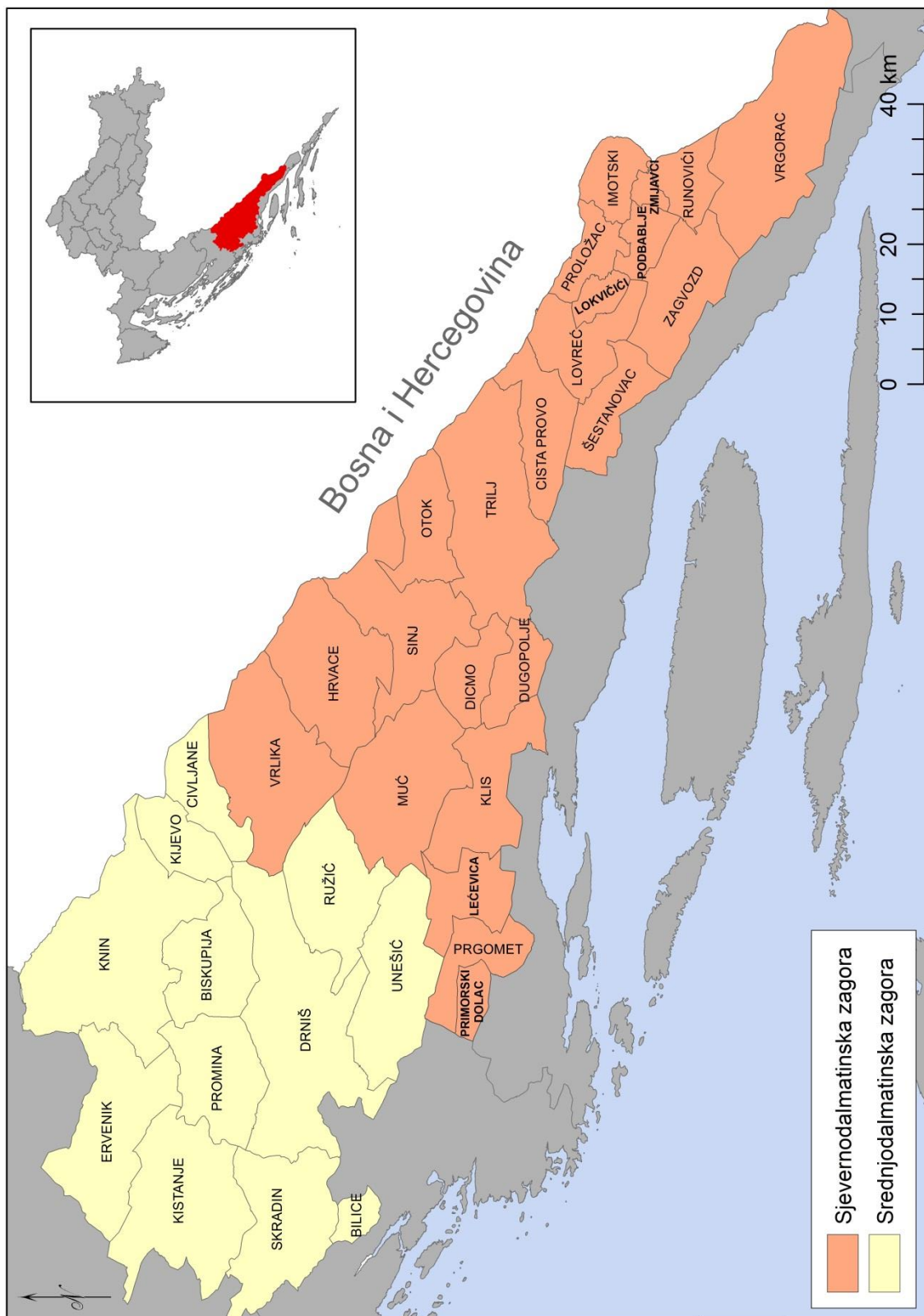
Za potrebe istraživanja u okviru ovog diplomskog rada, postavljene su sljedeće hipoteze:

1. Prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore ima negativnije demografske trendove od Hrvatske u cjelini.
2. Demografska kretanja na istraživanom prostoru utjecala su na promjenu broja osnovnih škola.
3. Smanjenje broja učenika na istraživanom prostoru utjecalo je i na smanjenje broja učitelja.
4. Škole Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore nedovoljno su opremljene i ne pružaju uvjete za izvođenje nastavnih i izvannastavnih aktivnosti

3. Opće značajke prostora

U prošlosti su mnogi pokušali definirati prostor Dalmatinske zagore, a mišljenja stručnjaka još uvijek nisu ujednačena. Matas i Faričić (2011) dijele ovaj pojam na Dalmatinsku zagoru u užem i širem smislu. U užem smislu Dalmatinska zagora obuhvaća prostor u bližem zaleđu Splita i Trogira koji je nekada pripadao župi Zagorje. U širem smislu Dalmatinska zagora je prostor koji se proteže iza uzvisina Trtara, Opora, Kozjaka, Mosora, Omiške Dinare i Rilića. Prema Rubiću (1957) Dalmatinska zagora prostor je koji ne graniči s morem, ali je s njime povezan sličnim klimatskim elementima, tlom, vegetacijom i gospodarskim vezama. U ovom radu koristit će se fizionomska regionalizacija Damira Magaša iz 2013. godine prema kojoj Hrvatsku možemo podijeliti na tri veće cjeline – Hrvatski panonski i peripanonski prostor, Hrvatski središnji dinarski prostor i Hrvatsko primorje. Prostor regije Hrvatskog primorja dijelimo na Sjeverno, Srednje i Južno hrvatsko primorje, a Sjevernodalmatinska i Srednjodalmatinska zagora dio su Srednjeg i Južnog hrvatskog primorja. Regije Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore ponajviše su reljefno određene i na njima je teško provoditi analize jer Državni zavod za statistiku prikuplja podatke na razini naselja, općina i upravnih gradova. Za potrebe ovog rada prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore obuhvaća 27 općina i osam upravnih gradova (sl. 1) kojima je zajedničko obilježje da nemaju izlaz na more, a nalaze se u sastavu Šibensko-kninske i Splitsko-dalmatinske županije. Površina Sjevernodalmatinske zagore u čijem se sastavu nalazi devet općina i tri upravna grada iznosi 1951 km². Na ovom prostoru 2011. godine živio je 40 391 stanovnik, a prosječna gustoća naseljenosti iznosila je 23,06 stan./km². Najveću gustoću naseljenosti od 89,87 stan./km² imala je općina Bilice, dok su najmanju imale općine Civljane sa 2,87 stan./km², Promina sa 5,05 stan./km² i Kijevo sa 5,61 stan./km². Srednjodalmatinska zagora sastoji se od 18 općina i pet upravnih gradova ukupne površine 2726 km². Na ovom prostoru je 2011. godine živjelo 100 452 stanovnika, a prosječna gustoća naseljenosti iznosila je 37,18 stan./km². Najveću gustoću naseljenosti od 148,19 stan./km² imala je općina Zmijavci, a slijede ju upravni gradovi Imotski (146,95 stan./km²) i Sinj (137,15 stan./km²). Najmanju gustoću naseljenosti 2011. godine imala je općina Lećevica (6,65 stan./km²).⁵ U usporedbi s Republikom Hrvatskom čija je gustoća naseljenosti 2011. godine iznosila 75,7 stan./km² prostori Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore izuzetno su rijetko naseljeni. Osim rijetke naseljenosti, ovaj prostor nosi se s problemom vrlo slabe gospodarske razvijenosti koja je jedan od uzroka negativnih demografskih trendova. Veliki dio Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore pripada ruralnim područjima u

kojima se zadržao autarkički tip poljoprivrede dok su se druge gospodarske djelatnosti slabo razvijale (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009). Stanovništvo ovih dijelova Zagore moralo je nerijetko svoju egzistenciju pronalaziti izvan rodnoga kraja, a negativna je migracijska bilanca posebno visoka bila šezdesetih godina prošloga stoljeća. Veliki broj općina i upravnih gradova Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore spada u područja posebne državne skrbi. Područja posebne državne skrbi podijeljena su u tri skupine, a prvoj skupini upravnih gradova ili općina koje su bile pod okupacijom za vrijeme Domovinskog rata i nalaze se neposredno uz državnu granicu pripadaju općine Kijevo, Civljane i Vrlika. U drugoj skupini kojoj također pripadaju područja okupirana u Domovinskom ratu su općine Biskupija, Ervenik, Hrvace, Kistanje, Promina i Ružić, te upravni gradovi Drniš, Knin i Skradin. Trećoj skupini općina ili upravnih gradova koji zaostaju po ekonomskom ili demografskom kriteriju pripadaju Cista Provo, Lećeveica, Lokvičići, Otok, Prgomet, Proložac, Runovići, Unešić, Zagvozd i Zmijavci (Zakon o područjima posebne državne skrbi NN 86/8). Činjenica je da sve općine i upravni gradovi Sjevernodalmatinske zagore spadaju u područja posebne državne skrbi, izuzev općine Bilice koja se 2002. godine izdvojila iz upravnog grada Šibenika. Opću nerazvijenost ovog prostora djelomično je uzrokovala i činjenica kako većina općina nema središte s dovoljnim brojem stanovnika koje bi činilo okosnicu njenog razvoja, a naselja su većinom mala i raštrkana (Faričić, 2011). U Sjevernodalmatinskoj zagori samo općine Bilice i Kistanje imaju općinsko središte u kojem živi više od 1000 stanovnika, dok u drugim općinama središnje naselje ima manje od 500 stanovnika. U Srednjodalmatinskoj zagori samo šest od 18 općina ima središnje naselje s više od 1000 stanovnika. Stanovništvo na prostoru Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore živi u 300 naselja od kojih njih čak 72 broji manje od 100 stanovnika. Prosječna starost stanovnika Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine iznosila je 44,2, dok je prosječna starost stanovnika Srednjodalmatinske zagore iznosila 39,4 godine.

Sl. 1. Prostorni obuhvat Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

3.1. Prirodno-geografske značajke prostora

Svi aspekti života ljudi povezani su s prirodno-geografskom osnovom prostora na kojem oni žive. Znamo da su prve velike civilizacije nastale uz doline velikih rijeka poput Eufrata i Tigrisa, Inda, Žute rijeke i Nila. Ljudi su oduvijek tražili prostor koji će im omogućiti najsigurniji i najbolji život, dostupnost hrane i mogućnost obrane od neprijatelja. Reljef, klimatske prilike, hidrografska i pedološka osnova te biljni pokrov uvijek su bili najvažniji čimbenici koji su određivali živote ljudi i njihov socio-kulturološki razvoj. O reljefnoj osnovi je od stvaranja prvih naselja pa do danas ovisilo naseljavanje nekog prostora. Na primjeru Hrvatske možemo vidjeti kako su prostori uz rijeke, na nižim nadmorskim visinama i uz obalu gušće naseljeni od visokih prostora kao što je dinarski. Prema Magašu (2013) Republiku Hrvatsku možemo podijeliti na tri reljefne, odnosno megageomorfološke regije: Panonski bazen, Gorski sustav Dinarida i Jadranski bazen. Megageomorfološka regija Gorski sustav Dinarida dijeli se na Gorsku Hrvatsku, Istru s Kvarnerskim otocima, Sjevernu Dalmaciju s otocima, Srednju Dalmaciju s otocima i Južnu Dalmaciju s otocima. Prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore pripada geomorfološkoj regiji Gorskog sustava Dinarida. Planinski sustav Dinarida, koji se svojim velikim dijelom nalazi u Hrvatskoj, nastao je za vrijeme alpske orogeneze u mezozoiku te spada u mlada ulančana gorja. Specifičnost Dinarida je krški reljef oblikovan u topljivim stijenama vapnencu i dolomitu. Karbonatne stijene na kojima je nastao krš odlikuje velika poroznost i mogućnost zaprimanja i zadržavanja vode. Na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore prevladavaju kredski vapnenci, vapneni dolomiti i dolomiti, dok se jurske karbonate i sporadično vulkano-klastite može pronaći oko gornjeg toka Cetine te u Biokovskom i Mosorskom zaleđu. U Šibenskom zaleđu mogu se pronaći paleogeni fliš i paleogeni vapnenački klastiti i vapnenci (Magaš, 2013). Prema Magašu (2013) Sjevernodalmatinsku zagoru čine Šibenska, Drniška i Kninska zagora, a ovaj prostor nastavlja se jugoistočno od zone Ravnih kotara i bukovačke krške zaravni. Reljef Sjevernodalmatinske zagore velikim je dijelom određen dolinama rijeka, posebice rijeke Krke čiji je dolinski pravac okomit na pružanje Dinarida (Magaš, 2013). „Šibenska zagora je prostor sredogorskih, pretežito kamenjarskih zona s manjim poljicima, dijelom na nepropusnoj površini“ (Magaš, 2013, 195). Drniška zagora prostor je u kojem prevladavaju karbonatna bila, zaravni i udoline u kršu (Magaš, 2013). Najpoznatija takva udolina je Petrovo polje koje je važan agrarni prostor. Kninska zagora dodirni je prostor submediteransko-zagorskih polja, a ispresijecano je dolinama rijeka Zrmanje i Krke (Magaš, 2013). Srednjodalmatinska zagora je prostor koji je od obale odvojen Kozjakom, Mosorom i Biokovom, a od unutrašnjosti Dinarom i

Kamešnicom. Krški je to prostor koji se može podijeliti na cjeline Vrličke, Trogirske, Splitsko-kaštelanske, Sinjske ili Cetinske, Imotsko-vrgorske i Lovrečko-poljičke zagore (Magaš, 2013). Vrlička zagora reljefno je određena gornjom dolinom rijeke Cetine, a omeđena je obroncima Dinare s jedne, sjeveroistočne, i obroncima Svilaje s druge, jugozapadne, strane. Prostor Trogirske zagore nema flišnih zona te je građen od krških bila i udolina gdje vapnenci prevladavaju na uzvisinama, a dolomiti u udolinama (Magaš, 2013). Kao i većina poljskih udolina, tako su i one Trogirske zagore nekada bile jedno od rijetkih područja Srednjodalmatinske zagore koju je bilo moguće agrarno iskorištavati. Danas su ti prostori u većini slučajeva napušteni i zarasli, a njihov se potencijal ne iskorištava. Prostor Splitsko-kaštelanske zagore prostire se do južnih obronaka Svilaje, a od obale ga razdvajaju Kozjak i Mosor. Bez flišnih zona ovaj je prostor osiromašen za mogućnost jačeg razvoja poljoprivrede, a reljef mu se sastoji od dolomitnih uzvisina i pobrđa te vapnenačkih udolina (Magaš, 2013). U prostor Splitsko-kaštelanske zavale stanovništvo se zbog razvoja gospodarstva počinje ponovno doseljavati što dovodi do pozitivnijih demografskih kretanja u odnosu na ostatak Zagore. Naime, širenjem grada Splita neke funkcije preseljavaju se u zagorski prostor koji postaje privlačniji za život. Sinjska ili Cetinska zagora u velikoj mjeri određena je dolinom rijeke Cetine, a omeđena je obroncima Dinare i Svilaje (Magaš, 2013). Sinjsko polje ima vrlo veliku poljoprivrednu važnost, ali je u prošlosti bilo često izloženo poplavama. Problem poplava djelomično je riješen izgradnjom HE Peruća i uređenjem korita rijeke. Imotsko-vrgorska zagora izrazito je krški prostor u kojemu pronalazimo mnoge krške reljefne oblike. Za gospodarstvo ovog prostora najvažniji reljefni oblik su krška polja s karbonatnom podlogom. Polja se značajno agrarno iskorištavaju još od 18. stoljeća kada su se regulacijskim zahvatima počele kontrolirati vode i sprječavati poplave (Magaš, 2013). Poljičko-lovrečka zagora nalazi se između Sinjske i Imotsko-vrgorske zagore te je prijelazni kraj između krških vapnenaca i bezvodnih pobrđa te uravnjenih poljica (Magaš, 2013).

Klima je drugi važan čimbenik koji utječe na ljude i njihov život na nekom prostoru. Na klimu Hrvatske utječe nekoliko klimatskih čimbenika. Naime, Hrvatska se nalazi u sjevernom umjerenom toplinskom pojasu te u najvećem dijelu teritorija prevladava umjerena klima s vrlo rijetkim ekstremima. Blizina Atlantskog oceana te raspodjela kopna i mora također su važni čimbenici koji utječu na klimu. Primjer djelovanja tog klimatskog faktora jest utjecaj Jadranskog mora koje ljeti rashlađuje zrak iznad obale, a zimi ga zagrijava (Šegota i Filipčić, 1996). Hrvatska se nalazi pod utjecajem zapadne cirkulacije, a iznad nje stalno se izmjenjuju zapadne, morske i kontinentalne zračne mase (Šegota i Filipčić, 1996).

Reljef je još jedan od važnih klimatskih čimbenika, a u Hrvatskoj važnu ulogu imaju Dinaridi koji djelomično sprječavaju prodiranje maritimnih utjecaja prema kontinentu. Najveći dijelovi Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore prema Köppenovoj klasifikaciji imaju umjereno toplu klimu s vrućim ljetom (Cfa), a samo najviši vrhovi Dinare imaju vlažnu borealnu (Df) klimu. Kako bi klima bila klasificirana kao Cfa mora imati srednju temperaturu najtoplijeg mjeseca jednaku ili višu od 22 °C, vruća ljeta unatoč utjecaju mora i najtopliji mjesec srpanj ili kolovoz (Šegota i Filipčić, 1996). Klima se određuje dugogodišnjim motrenjima i mjerenjima, a podatci se prikupljaju iz meteoroloških i klimatskih postaja. Na promatranom području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore nalazi se jedna glavna meteorološka postaja Knin i nekoliko klimatskih postaja u Drnišu, Sinju, Ričicama, Vrgorcu, Imotskom i Šestanovcu (URL 1). U nastavku će biti prikazani podatci koji će pomoći razumijevanju klime ovog prostora, a preuzeti su iz Klimatskog atlasa Hrvatske za razdoblje od 1961. do 1990. godine. Srednja godišnja temperatura u najvećim je dijelovima promatranog prostora između 11 i 14 °C, a znatno odstupaju samo prostori visokih nadmorskih visina Biokova, Dinare i Svilaje gdje su srednje godišnje temperature znatno niže. Srednje siječanjske temperature na prostorima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore iznose od 2 do 6 °C, dok su na planinskim predjelima niže i iznose od -2 do -7 °C. Srednje srpanjske temperature najviše su u dolini rijeke Krke do 25 °C, dok je srednja temperatura u ostatku promatranog prostora između 20 i 24 °C. Ponovo se izdvajaju područja Biokova, Dinare i Svilaje gdje su i u srpnju temperature nešto niže. Srednja količina padalina na prostoru Zagore iznosi između 1200 i 1500 mm, a znatno više padalina ima na prostoru Svilaje, Mosora i Lovrečko-poljičke zagore. Sjevernodalmatinska i Srednjodalmatinska zagora na najvećem dijelu svog prostora imaju 2300 do 2600 sunčanih sati godišnje. Kako se oduvijek isticala sveobuhvatna povezanost Dalmatinske zagore i priobalja važno je ukratko usporediti klimatske sličnosti i razlike ovih prostora. Za razdoblje od 1981. do 2008. godine uspoređivani su neki klimatski elementi mjereni na lokacijama u Dalmatinskoj zagori i priobalju (Hodžić i Šore, 2011). Kada usporedimo srednju godišnju temperaturu zraka naselja u Zagori koja imaju mjernu stanicu možemo zaključiti da je najhladniji Sinj sa 12,9 °C, a najtopliji Vrgorac sa 14,2 °C. Temperaturni ekstremi izraženiji su u Dalmatinskoj zagori nego u primorju, a u razdoblju od 1981. do 2008. najviša temperatura zabilježena je u Kninu 41,4 °C dok je najniža zabilježena u Sinju -21,5 °C (Hodžić i Šore, 2011). U Dalmatinskoj zagori i priobalju broj toplih dana je podjednak, ali je broj toplih noći znatno manji na prostoru Zagore što ukazuje na veće dnevne temperaturne amplitude i ugodnije ljetne noći. Količina padalina izraženija je u Dalmatinskoj zagori pa je i

količina kiše i broj snježnih dana veći u Zagori nego na priobalju. Posljednjih godina dolazi do promjena pa tako godine u Dalmatinskoj zagori postaju vlažnije i toplije (Hodžić i Šore, 2011).

Osim reljefa i klime blizina vode i mogućnosti njenog gospodarskog iskorištavanja u prošlosti i danas bila je važan faktor naseljavanja i gospodarskog razvitka nekog prostora. Za prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore karakterističan je krški teren koji zbog karbonatnih stijena ima vrlo specifično podzemno protjecanje. Karbonatne stijene imaju veliku mogućnost akumuliranja vode u podzemlju pa je krško podzemlje njome bogato. Krškim prostorom Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore dominiraju tri velike rijeke - Cetina, Krka i Zrmanja. Cetina je s duljinom toka od 105 kilometara najdulja rijeka primorskog dijela Hrvatske, ali i izvrstan primjer krške tekućice (Riđanović, 1993). Rijeka koja izvire podno Dinare, a u more se ulijeva kod Omiša ima četiri puta veće hidrološko od topografskog porječja. Naime, u Cetini je uvijek više vode u koritu no što je padalina, a ta nam činjenica dokazuje kako Cetina velike količine vode dobiva i podzemnim putovima (Riđanović, 1993). Veliki hidroenergetski potencijal omogućio je gradnju prve hrvatske hidroelektrane Kraljevac 1912. godine baš na ovoj rijeci (Riđanović, 1993). U drugoj polovici 20. stoljeća izgrađene su još četiri hidroelektrane među kojima je i velika umjetna akumulacija Peruća. Gradnja hidroelektrana omogućila je jači socio-ekonomski razvoj ovoga kraja, ali stvara velike ekološke probleme. Duljina toka rijeke Krke je 75 km, a ta rijeka ima najrazgranatiju mrežu površinskih tekućica u inače „bezvodnom“ prostoru (Riđanović, 1993). Rijeka Krka poznata je po svojoj prirodnoj ljepoti s mnogo sedrenih slapova. Nažalost, gradnja hidroelektrana ugrožava sedrotvorce i prirodnu ravnotežu rijeke (Riđanović, 1993). Najvažniji pritoci Krke su Čikola i Butišnica. Rijeka Zrmanja često je u prošlosti mijenjala svoj tok, a danas je njen tok dug 69 kilometara s izvorom na jugoistoku Velebita i ušćem u Novigradskom moru. Rijeke Cetina, Krka s Čikolom i Zrmanja koriste se za vodoopskrbu obližnjih naselja. Krški teren karakteriziraju i rijeke ponornice kao što su Matica i Vrljika. Na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore osim već spomenutog Perućkog, važno je spomenuti Prokljansko i Visovačko jezero na Krki te Crveno i Modro jezero kod Imotskog. Posebnost Zagore su i blata od kojih je najpoznatije Prološko.

Tlo i biljni pokrov nekog prostora utjecali su na naseljavanje i život ljudi, stoga su do danas znatno izmijenjeni antropogenim utjecajima. Tako možemo reći kako su ljudi utjecali na razvoj tla i biljnog pokrova gotovo jednako koliko su tlo i biljni pokrov utjecali na ljude. Tlo je nastalo dugim procesom pedogeneze, a njegov nastanak uvjetovan je kombinacijom

prirodnih i društvenih čimbenika. U dinarskom prostoru zastupljena su rezidna tla koja su nastala na dolomitnoj ili laporastoj podlozi koja se lakše mehanički troši. Na podlozi s istrošenim materijalom na površini razvijaju se biljke s dubljim korijenjem koje hranjive tvari crpe iz dubine te stvaraju velike količine organske tvari. Padaline se vrlo brzo ocjeđuju kroz porozni površinski sloj koji se vrlo brzo suši, a ispire se manje nego podzoli zbog čega je pogodniji za agrarno iskorištavanje (Magaš, 2013). Na prostoru Jadranske Hrvatske prevladavaju kamenjarska skeletna zemljišta sa zonama crvenice i smeđeg tla (Magaš, 2013). Obojena tla poput crvenice i smeđeg tla nastala su zbog svojstava stjenovite podloge i njenog trošenja. Ta su tla najčešće plitka s vrlo malo humusa zbog uvjeta visokih ljetnih temperatura s vrlo malo vlage koji onemogućuju rast bilja i stvaranje organskog materijala te blagih zima i velike količine padalina zbog kojih se malo nastalog organskog materijala vrlo brzo razgradi (Magaš, 2013). Ta tla nisu bogata hranjivim tvarima i moraju se oplemenjivati kako bi se agrarno iskorištavala. Na promatranom području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore prevladavaju smeđa tla na vapnencima i dolomitima, dolomitna crnica, mali predjeli crvenice i kamenjar. Antropogena tla na flišnoj podlozi nalaze se u zaleđu Šibenika, uz Cetinu u Sinjskom polju i u okolici Drniša. Aluvijalna tla možemo raširena su na području oko izvora Krke i u Imotskom polju. Na visokim predjelima Biokova, Dinare i Svilaje pronalazimo izrazito stjenovita tla (Magaš, 2013). Na nekim dijelovima visokih planinskih prostora razvila se planinska crnica. Ona nastaje jer se na planinskim prostorima u hladnijim uvjetima organske tvari sporije mineraliziraju pa nastaje deblji sloj humusa. Na dinarskim prostorima možemo naći i isprana tla podzole koji su siromašni hranjivim tvarima i na njima najčešće raste šuma. Najveće antropogeno uvjetovane promjene u tlu uzrokovane su poljoprivrednim iskorištavanjem zemljišta. Ljudi gnojenjem povećavaju hranjivost zemljišta, a u dinarskom prostoru vađenjem kamenja i gradnjom suhozida oko obradivih područja dodatno modificiraju prostor. Biljni pokrov važna je značajka prostora, a u Hrvatskoj možemo izdvojiti dvije fitogeografske regije: Eurosibirsko-sjevernoameričku i Sredozemnu regiju (Magaš, 2013). Prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore dio je Sredozemne regije, odnosno srednjoprimorske i južnoprimske mezoregije. Hrvatska je prirodno šumsko područje i 2017. godine 44,1 % površine Republike Hrvatske prekrivala je šuma (Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2018). Na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore prirodna je vegetacija šuma hrasta medunca i bijelog graba te se ovaj prostor nalazi u submediteranskom prijelaznom fitogeografskom pojasu (Magaš, 2013). Nažalost, veliki dio šuma je degradiran te se na njihovom mjestu danas nalaze šikare i kamenjari. Manja su područja prekrivena crnim borovima, otpornima na hladne vremenske

uvjete, ali zbog smole osjetljivim na požare. Na planinskim područjima Biokova, Dinare i Svilaje rastu bukove šume na nižim, a bukovo-jelove te borove šume sa šikarama na višim nadmorskim visinama. Reljef, klimatski uvjeti, hidrografska i pedološka obilježja te biljni pokrov važna su obilježja ovog prostora, čine ga specifičnim i zanimljivim s mnoštvom neiskorištenog potencijala.

3.2. Historijsko-geografski razvoj

Kako bismo razumjeli današnje prilike na promatranom prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore potrebno je analizirati njegov historijsko-geografski razvoj. Kao što je već spomenuto, promatrani prostor čine zaobalne općine i upravni gradovi Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije. Prva važnija nalazišta na prostoru Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore potječu još iz mlađeg kamenog doba ili neolitika čija su glavna obilježja prelazak iz lovačko-sakupljačkog nomadskog u sjedilački način života. Sjedilački način života omogućio je razvoj poljoprivrede, a neka od neolitičkih nalazišta na promatranom prostoru su Mala špilja pokraj Muća te Pokrovnik u blizini Drniša (Drnić i dr., 2018). Od razvoja prvih stalnih naselja u mlađem kamenom dobu možemo pratiti razvoj prostora Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore u nadolazećim razdobljima pa tako postoje ostaci prvih naselja gradinskog tipa iz brončanog doba. Gospodarstvo se u brončano doba temeljilo na stočarstvu i korištenju rudnih sirovina, što je omogućilo valorizaciju planinskih područja. Iz željeznog doba poznati su ostatci mnogih gradinskih naselja i groblja, a područje današnje Hrvatske u tom razdoblju naseljavala su ilirska plemena (Magaš, 2013). Prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore naseljavali su Delmati. Delmatima je središte bilo u današnjem Tomislavgradu, a kao njihove važnije naseobine spominju se Trilj, Muć i Čitluk kod Sinja (Magaš, 2013). U 4. i 3. stoljeću prije Krista na prostoru današnje Hrvatske, a najprije na obali, započinje gradotvoračko razdoblje potaknuto grčkom kolonizacijom. Grci grade naselja na obali, ali u unutrašnjost prodiru trgovačkim vezama (Magaš, 2013). Uskoro zbog sukoba interesa između Grka i ilirskih plemena intervenira sredozemna sila Rim (Magaš, 2013). Rim uskoro širi svoju vlast te osniva naselja, ali za razliku od grčkih, rimska naselja grade se i u unutrašnjosti. Za vrijeme rimske vlasti prvi su put na području današnje Hrvatske ustrojene funkcionalne političko-teritorijalne jedinice sa svojim vodećim upravnim i gospodarskim središtima, a došlo je i do značajne promjene kulturnog krajolika (Magaš, 2013). Također, današnji teritorij Republike Hrvatske za vrijeme rimske vlasti doživio je prvi oblik političko-geografske integracije. Najveći dio današnjeg hrvatskog prostora bio je dio Ilirika, a najveći dio Sjevernodalmatinske

i cijela Srednjodalmatinska zagora pripadali su provinciji Dalmaciji. Dalmacija je bila prva organizirana teritorijalno-politička jedinica na prostoru današnje Republike Hrvatske (Magaš, 2013). Rimska vlast se u Dalmaciji održala duže nego u drugim dijelovima današnje Hrvatske gdje su germanska plemena već u 5. stoljeću uništila rimsku upravu. Sustav vlasti, ruralnu naseljenost i gospodarstvo na području Dalmacije uspjela je održati uprava Istočnog Rimskog Carstva, ali za vrijeme bizantske vlasti dolazi do propadanja nekih naselja i teritorijalnog sužavanja pojma Dalmacije (Magaš, 2013). Već u drugoj polovici 5. stoljeća na područje današnje Hrvatske počinju se doseljavati slavenska plemena, a u 7. stoljeću dolaze prve skupine Hrvata kao organiziranog plemenskog saveza (Magaš, 2013). Nakon doseljavanja Hrvata za prvi teritorij koji je obuhvaćao južne krajeve korišteno je ime Crvena Hrvatska, dok se Bijela Hrvatska prostirala sjevernije. Hrvati su naselili prostore Panonske i Primorske Hrvatske. Primorska Hrvatska bila je pogodna za ratničko-stočarski ustroj, a postojala je i mogućnost za razvoj poljoprivrede. Naseljenost je na području Primorske Hrvatske bila uvjetovana blizinom starih romanskih gradova i mogućnošću razvitka transhumantnog stočarstva (Magaš, 2013). Osnovna teritorijalna jedinica u ovo vrijeme bila je župa, a prostor današnje Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore u 9. i 10. stoljeću pripadao je Zminskoj, Kninskoj, Cetinskoj i Imotskoj župi (Magaš, 2013). Primorska Hrvatska (Kneževina, kasnije Kraljevina Hrvatska) postala je starohrvatska politička jezgra. Za vrijeme narodnih vladara Hrvatska širi teritorijalnu jezgru, jača trgovinu i gradi karavanske putove koji povezuju obalu s unutrašnjosti. U ovom razdoblju razvijaju se gradovi u zagorskom prostoru, a primorski dio Hrvatske bolje se razvija od slabo integriranog panonskog dijela. Širenje i objedinjenje hrvatskih prostora prekinuto je ugarskim pritiscima koji su rezultirali Pactom Conventom – ugovorom hrvatskih plemena i ugarskog kralja o dvama kraljevstvima s jednim vladarom. Primorska i Panonska Hrvatska sada su jednake važnosti za Hrvatsko Kraljevstvo, a u njima je uspostavljena izrazita etnička homogenost (Magaš, 2013). Kasnije promjene vladara nisu narušile jedinstvo teritorija Primorske i Panonske Hrvatske. Županije su osnovna teritorijalna jedinica razvijenog srednjeg vijeka, a obuhvaćaju vlastelinstva, gradove i slobodne općine. U 12. stoljeću, za vrijeme udruženih kraljevstava, dolazi do velikih društvenih i gospodarskih promjena uzrokovanih uspostavom i jačanjem feudalizma. Dolazi do socijalnog raslojavanja društva tako što su se pojedini rodovi izdigli u vlastelu, a primjer vlastelinskog roda su Nelipčići u Cetinskoj krajini (Magaš, 2013). U Primorskoj Hrvatskoj i dalje se razvijaju manja naselja u zagori zbog razvijenih karavanskih puteva, a u gospodarstvu planinskih krajeva i dalje prevladava stočarstvo. Na području Primorske Hrvatske dolazi do kroatizacije romanskih gradova i njihove socio-kulturne integracije.

Veliko značenje za jačanje povezanosti hrvatskih krajeva ima Zadarski mir kojim su 1358. godine onemogućeni daljnji mletački interesi za dalmatinsku obalu (Magaš, 2013). Povezanost Primorske s Panonskom Hrvatskom i njeno jačanje zaustavljeno je u 15. stoljeću kada Mlečani zauzimaju dio obale i otoke i tako slabe važnost primorskih gradova i njihovu povezanost s unutrašnjosti. Kriza srednjovjekovnog feudalnog društva u 15. i 16. stoljeću omogućila je brz prodor Osmanlija na područje hrvatskih zemalja u tadašnjem Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Pad velikog dijela teritorija u ruke Osmanlija uzrokovao je promjene u političko-upravnom sustavu i strukturi naseljenosti. Osmanlije uvode novi upravno-politički ustroj koji se sastoji od najvećih teritorijalnih jedinica ejaleta ili pašaluka, dok su niže jedinice bile sandžaci. Primorska Hrvatska pripadala je Bosanskom pašaluku ili ejaletu (Magaš, 2013). U Osmanskom carstvu država je bila vlasnik svega te su sposobniji pojedinci mogli napredovati za razliku od feudalnog društva gdje je vlastela jedina imala mogućnost napretka. Najveći dio teritorija Kraljevine Hrvatske, ali i prostora današnje Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore, pod osmansku je vlast pao između 1463. i 1526. godine te je Hrvatska 1592. godine svedena na „ostatke ostataka“ (Magaš, 2013). U Dalmatinskoj zagori slabije se razvijaju nova urbana središta, a važnu ulogu ima prostor Imotske župe koji postaje značajan kadiluk. Grad Sinj postaje islamsko orijentirano središte vilajeta Hrvati, a Knin zbog svog povoljnog prometnog položaja postaje središte velikog sandžaka koji je obuhvaćao Liku, Bukovicu, dio Ravnih kotara i porječje Krke (Magaš, 2013). Također, za vrijeme osmanske vladavine potaknut je razvoj novog urbanog središta Drniša. Na planinskim dijelovima održava se transhumantno stočarstvo, a etnička i vjerska struktura stanovništva znatno je promijenjena. Mlečani su za prostor Dalmatinske zagore za vrijeme osmanske vlasti koristili ime Morlakija, a za njeno stanovništvo naziv Morlaci (Matas i Faričić, 2011). Slabljenje i kriza Osmanlijskog carstva u 17. stoljeću dovodi do gubljenja teritorija što se destruktivno očitivalo na kulturnom krajoliku i naseljenosti cijelog prostora Kraljevine Hrvatske (Magaš, 2013). Na povlačenje Osmanlija s teritorija današnje Hrvatske znatno su utjecali pritisci Habsburgovaca koji su željeli ostvariti prevlast u Srednjoj Europi. Najveći dio teritorija Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore reintegriran je 1699. godine Karlovačkim mirom (Magaš, 2013). Nakon reintegracije ovaj prostor postaje granični između habsburških i mletačkih posjeda i trpi stalne sukobe, destrukciju i iseljavanje stanovništva. Tijekom 18. stoljeća prostor Dalmatinske zagore pada u ruke Mlečana i tako ostaje sve do propasti Mletačke Republike 1797. godine. Za vrijeme mletačke vlasti s prostora Sinjske i Imotsko-vrgoračke zagore iseljava se islamizirano hrvatsko stanovništvo, a useljava se katoličko stanovništvo iz Bosne. Dalmatinska zagora bila je krajiški, odnosno

granični prostor između zapadno kršćanske Mletačke Republike i Osmanskog carstva pa su se područja oko važnih gradskih središta ili utvrda nazivali krajinama (Matas i Faričić, 2011). Dalmacija i Istra pod mletačkom vlašću onemogućuju Habsburgovcima ujedinjenje hrvatskih teritorija. Doba Habsburške Monarhije ostalo je zapamćeno po gradnji velikih cesta koje su povezivale unutrašnjost Hrvatske sa Sjevernim Primorjem. Nakon propasti Mletačke Republike Habsburgovci nikada nisu uspjeli u potpunosti sjediniti Dalmaciju i ostale hrvatske prostore. Glavnina hrvatskih zemalja uključena je u novo Austrijsko Carstvo nakon kratkotrajne Napoleonove uprave, ali zadržao se dvojni sustav političke uprave s hrvatskim državnim teritorijem na jednoj strani i dalmatinskim na drugoj (Magaš, 2013). Za vrijeme Austrijskog Carstva tradicija postojanja hrvatskog teritorija priznata je pod imenom Trojednog Kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, međutim uvođenjem apsolutizma nestaje mogućnost razvitka nove jedinstvene Hrvatske. Austro-ugarska nagodba kojom je 1867. godine nastalo Austro-Ugarsko Carstvo dodatno je upravno-politički razdvojila hrvatski narod odlukom da Rijeka i Međimurje pripadnu mađarskom, a Dalmacija austrijskom dijelu carstva. Cijela Hrvatska, a posebice Dalmatinska zagora u ovom se razdoblju slabije gospodarski razvija. Prostor Dalmatinske zagore doživljava veliku emigraciju stanovništva uzrokovanu slabom gospodarskom razvijenošću, agrarnim viškom stanovništva, nepostojećom iseljeničkom politikom i bolešću vinove loze koja je krajem 19. stoljeća zahvatila ovaj prostor (Nejašmić, 2008). Naime, gospodarski je razvoj uvelike ovisio o željezničkoj mreži koja je građena u skladu s interesima Beča i Budimpešte. Slom Austro-Ugarskog Carstva potaknuo je oživljavanje južnoslavenske ideje koja se pretočila u kratkotrajnu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Tu je tvorevinu ujedinjavanjem Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore s Državom Slovenaca, Hrvata i Srba 1918. godine zamijenila Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Talijanske su okupacijske snage uskoro napustile glavninu hrvatskog priobalja. Kraljevina SHS bila je upravno-teritorijalno podijeljena na 33 oblasti, a prostor dotadašnje Trojedne Kraljevine s Dalmacijom nalazio se u šest oblasti sa središtima u Zagrebu, Karlovcu, Splitu i Dubrovniku (Magaš, 2013). Prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore pripadao je oblasti sa središtem u Splitu. „Osnivanjem Kraljevine SHS 1918., a posebice od 1929. godine stvaranjem Kraljevine Jugoslavije praktički je prekinuta tisućljetna susljednost hrvatske državnosti“ (Magaš, 2013, 284). Kraljevina Jugoslavija bila je podijeljena na devet banovina, a prostor Dalmatinske zagore bio je obuhvaćen u Primorskoj banovini. Ovakav upravno-teritorijalni ustroj i centralistička vlast loše su utjecali na razvoj gospodarstva na području cijele današnje Hrvatske, posebice u primorju gdje je smanjena važnost nekada snažnih gradova. Slabljenje

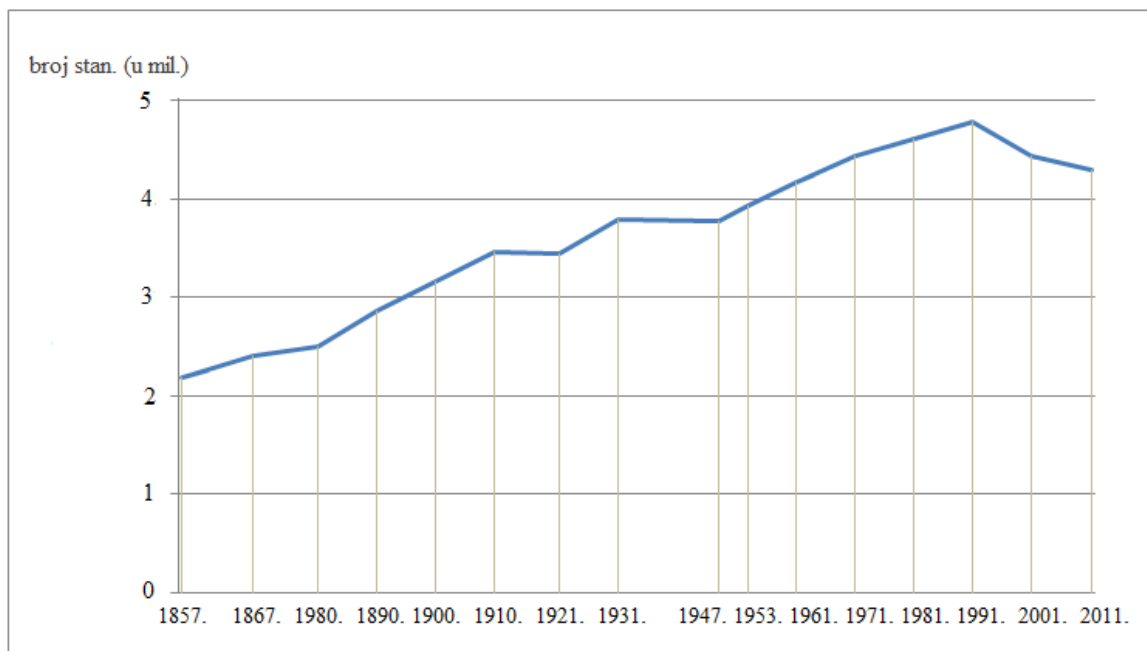
obalnih gradova utjecalo je na slabljenje područja Dalmatinske zagore koja je kroz veliki dio povijesti ovisila o gospodarskim vezama s obalom i morskim lukama. Prostor Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore bio je dio Banovine Hrvatske uspostavljene 1939. godine, ali i Nezavisne Države Hrvatske (NDH) nastale 1941. godine. Od osnutka NDH na njenom prostoru vodio se četverogodišnji rat između ustaškog režima podržanog fašističkim i nacističkim snagama i antifašističkog pokreta što je loše utjecalo na sve aspekte razvoja promatranog prostora (Magaš, 2013). Pobjeda antifašističkog pokreta rezultirala je stvaranjem nove Jugoslavije na federalnom načelu, a Hrvatska dobiva status jedne od federalnih država. Uskoro dolazi do ukidanja kapitalističkih tržišnih odnosa, nacionalizacije i oduzimanja privatnog vlasništva bez naknade, ali i preseljavanja stanovništva iz dinarskih u panonske krajeve (Magaš, 2013). Slabo razvijeno gospodarstvo i loši životni uvjeti razlog su velikog iseljavanja stanovništva Dalmatinske zagore nakon otvaranja granica šezdesetih godina prošloga stoljeća. Velik broj radnika koji je otišao na privremeni rad u inozemstvo, najčešće Njemačku, tamo je i trajno ostao (Nejašmić, 2008). Također, procesi industrijalizacije, deruralizacije i litoralizacije nisu doprinijeli razvoju Dalmatinske zagore. Naprotiv, ovaj prostor je razvojem industrije i lociranjem svih važnih funkcija na obali sve više gospodarski i demografski propadao. Ljudi su se zakupom jeftinog, nekad obrađivanog zemljišta, selili bliže obali, a na prostoru Dalmatinske zagore stočarsko-ratarsku djelatnost nije zamijenila neka druga gospodarska djelatnost već je nekad valorizirani prostor opustošen. Gospodarsku devitalizaciju i demografsko slabljenje Dalmatinske zagore dodatno produbljuje ratna agresija na Hrvatsku 1991. godine. U Domovinskom ratu dio prostora Dalmatinske zagore, posebice Sjevernodalmatinska zagora, stradao je zbog velikosrpske okupacije, etničkog čišćenja i pljačke imovine hrvatskih građana i države. Nakon vojno-redarstvenih akcija kojima je Hrvatska oslobodila područja uključena u SAO Krajinu srpsko stanovništvo napušta oslobođeni prostor, a na demografski gotovo prazna područja doseljavaju Hrvati prognani iz BiH i drugo stanovništvo. U poslijeratnim godinama samo se mali broj srpskog stanovništva vratio. Zbog posljedica ratne agresije na Republiku Hrvatsku sve općine i upravni gradovi Sjevernodalmatinske zagore, izuzevši Unešić, proglašeni su područjima posebne državne skrbi. Dalmatinska je zagora nekada bila snažno gospodarski povezana s primorjem, no danas je zanemariv utjecaj gradova i gospodarskih subjekata s obale (Faričić, 2011). Sjevernodalmatinska i Srednjodalmatinska zagora tako ostaju gospodarski slabo razvijeno, problemsko i opustošeno područje čije postojanje većina ljudi osvijesti samo na svom putu do mora.

4. Demografska kretanja na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

4.1. Opće kretanje stanovništva

Demografska stvarnost Republike Hrvatske mogla bi se svesti na dva procesa – depopulacija i starenje stanovništva. Ta dva procesa proizlaze jedan iz drugog te se međusobno potiču, a u Hrvatskoj su prisutni još od sredine prošloga stoljeća (Werthaimer-Baletić, 2005). Od 1950-ih godina traje generacijska depopulacija ženskog stanovništva dok je ukupna depopulacija započela desetak godina kasnije. Na popisu stanovništva 1961. godine prvi se put počeo smanjivati broj mladih te se pokrenuo do danas nezaustavljiv proces starenja stanovništva (Werthaimer-Baletić, 2005). Da bismo razumjeli današnje demografske prilike u Republici Hrvatskoj te Sjevernodalmatinskoj i Srednjodalmatinskoj zagori potrebno je osvrnuti se na demografske promjene koje su prethodile današnjoj demografskoj stvarnosti. Stanovništvo Republike Hrvatske krajem 19. stoljeća ulazi u proces demografske tranzicije čiju ranu podetapu karakterizira pozitivna prirodna promjena. S tim u skladu broj stanovnika Hrvatske imao je visoke stope rasta zaključno s popisom 1910. godine. U međupopisnom razdoblju od 1910. do 1921. godine zabilježeno je smanjenje broja stanovnika uzrokovano Prvim svjetskim ratom, emigracijom i epidemijom španjolske gripe. Na popisu 1931. godine vidljivo je znatnije povećanje broja stanovnika. Drugi pad broja stanovnika Hrvatske u 20. stoljeću zabilježen je 1948. godine. Drugi svjetski rat, iseljavanje i epidemije uzrok su pada broja stanovnika unatoč predratnom pozitivnom općem kretanju (Nejašmić, 2008). Rast ukupnog broja stanovnika bio je vidljiv na svim sljedećim popisima do 2001. kada je zabilježen pad broja stanovnika. Negativni trend nastavio se i dalje, a zabilježen je i na zadnjem popisu 2011. godine. Za bolje razumijevanje dinamike promjene broja stanovnika potrebno je proučiti odnos i utjecaj prirodne promjene i migracije u nekom razdoblju. Jedan takav pokazatelj koji uključuje migracijsku bilancu i prirodnu promjenu je opći tip kretanja stanovništva (Nejašmić, 2005). Razdoblje od 1948. do 1981. godine uz veliko politički i gospodarski uzrokovano iseljavanje obilježila je i pozitivna prirodna promjena. Opće kretanje stanovništva bilo je pozitivno, ali je stopa prirodne promjene veća od stope popisom zabilježenog povećanja. To su obilježja emigracijskog (E_1) tipa općeg kretanja stanovništva (Šterc i Komušanac, 2012). U sljedećem razdoblju od 1981. do 1991. prirodni porast smanjen je za čak 57 %, ali je migracijska bilanca bila pozitivna pa na popisu 1991. godine vidimo povećanje broja stanovnika (Šterc i Komušanac, 2012). U ovom razdoblju prirodna promjena još je uvijek pozitivna, ali je stopa prirodne promjene manja od stope popisom utvrđenog

povećanja. U ovom razdoblju stanovništvo Hrvatske karakterizira I₁ tip općeg kretanja stanovništva, odnosno porast imigracijom (Šterc i Komušanac, 2011). Negativne demografske trendove produbila je ratna agresija na Hrvatsku devedesetih godina prošloga stoljeća. Od tada pa sve do danas depopulacija i starenje glavna su obilježja stanovništva Hrvatske. Popisom 1991. godine prvi put nakon Drugog svjetskog rata zabilježena je ukupna depopulacija i prirodni pad broja stanovnika (Werthaimer-Baletić, 2005) Zadnjim popisom 2011. godine zabilježeni su ukupni pad broja stanovnika, negativna migracijska bilanca i prirodni pad što dovodi do zaključka da je stanovništvo Hrvatske pred izumiranjem.

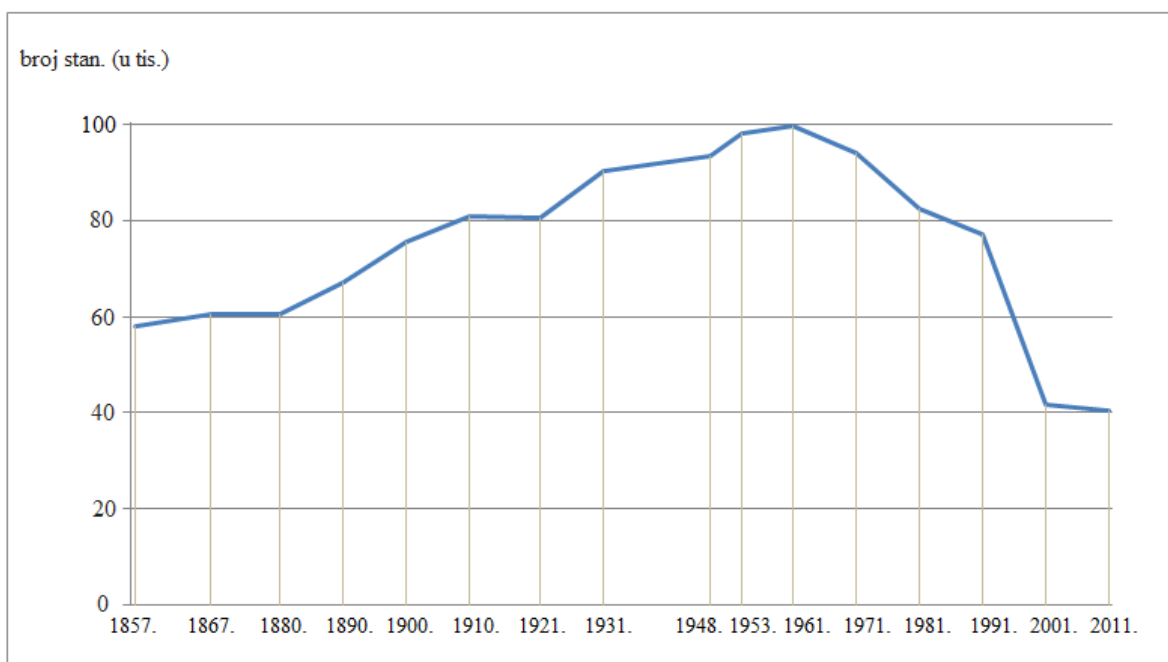
Sl. 2. Kretanje broja stanovnika Hrvatske od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Baze podataka, Državni zavod za statistiku, 2018.

Dalmatinska zagora se u medijima, ali i u stručnoj literaturi najčešće spominje kao prostor demografskog izumiranja. Stanovništvo živi u pretežito manjim raštrkanim naseljima i u nekoliko gradova. Nakon Drugog svjetskog rata Dalmatinsku su zagoru zahvatile negativne gospodarske i socijalne pojave poput stagnacije, deruralizacije i egzodusa (Faričić, 2011 prema Vukosav i Fuerst-Bjeliš, 2015). Razvoj industrije i njeno lociranje uz obalu uzrokovalo je napuštanje sela i poljoprivredne djelatnosti te selidbu iz Dalmatinske zagore na obalu. Gospodarski je to zaostao prostor u kojem se nisu razvijale gospodarske djelatnosti koje bi zamijenile stočarsko-ratarsku djelatnost i omogućile egzistenciju obiteljima. Nažalost, na ovom prostoru nije se razvio ozbiljni centar rada, a stanovnici općina u blizini obalnih centara

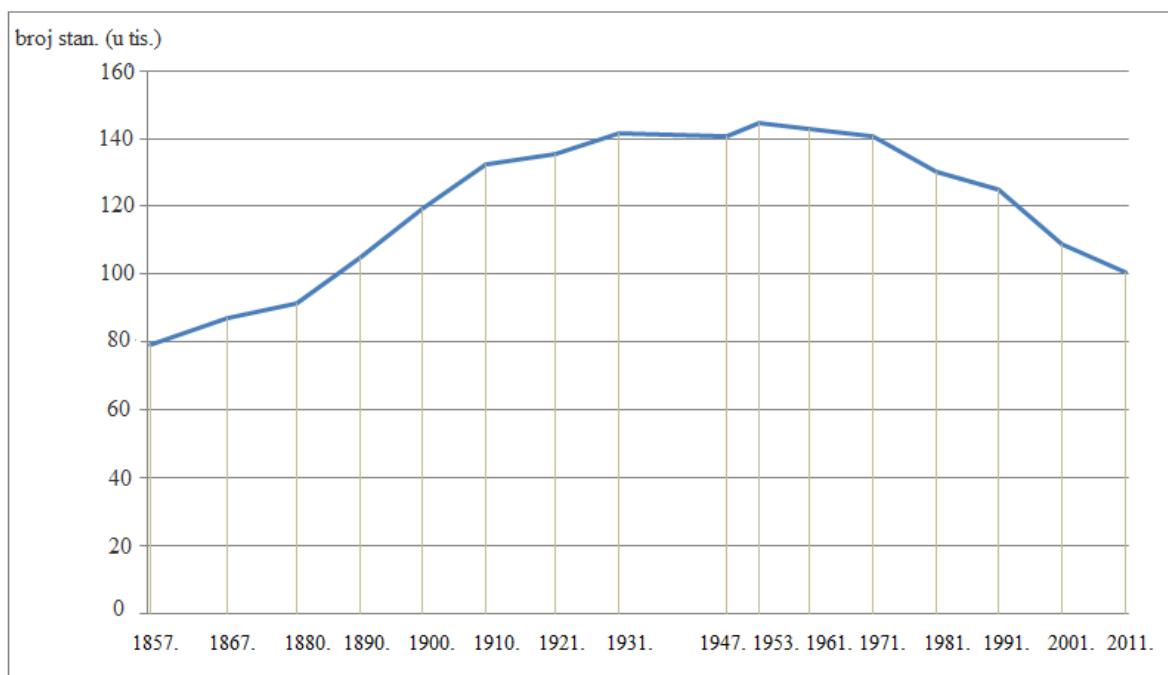
svakodnevno u njih putuju na posao (Glamuzina, Glamuzina i Šiljeg, 2009). Emigracija stanovništva iz Dalmatinske zagore najveći zamah uzima šezdesetih godina prošloga stoljeća kada se ljudi više ne sele samo unutar matične države već zbog otvaranja granica odlaze na rad u inozemstvo, no emigracija se nastavlja i danas. U ovom radu proučavan je prostor općina i upravnih gradova Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore te njihov demografski razvoj. Broj stanovnika Sjevernodalmatinske zagore raste na svakom popisu provedenom u 20. stoljeću sve do 1971. godine kada je prvi put zabilježen pad broja stanovnika. Rast se očituje i u ratnom međupopisnom razdoblju između 1931. i 1948. godine kada se ukupni broj stanovnika Hrvatske smanjio kao posljedica Drugog svjetskog rata. Od popisa 1971. Sjevernodalmatinska zagora kontinuirano gubi stanovništvo, a najveći demografski gubitak Sjevernodalmatinska zagora doživjela je u međupopisnom razdoblju između 1991. i 2001. godine kada je izgubila 46,12 % svojega stanovništva (sl. 3). Razlog ovako velikog gubitka su ratna zbivanja koja su na ovom prostoru ostavila neizbrisiv trag. Veliki dio prostora Sjevernodalmatinske zagore bio je pod srpskom okupacijom sve do vojno-redarstvene operacije Oluja kojom je 1995. oslobođen i vraćen Hrvatskoj. Nakon oslobođenja mnogo je pripadnika srpske etničke manjine napustilo ovo područje što je dodatno pogoršalo poslijeratnu demografsku sliku. Nažalost, popisom 2011. godine nije zabilježen porast broja stanovnika i demografska obnova, već daljnji pad i demografsko izumiranje. Prema procjeni Državnog zavoda za statistiku na prostoru Sjevernodalmatinske zagore 2017. godine živjelo je 32 603 stanovnika što je 19,28 % stanovnika manje nego 2011. godine.

Sl. 3. Kretanje broja stanovnika Sjevernodalmatinske zagore od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Baze podataka, Državni zavod za statistiku, 2018.

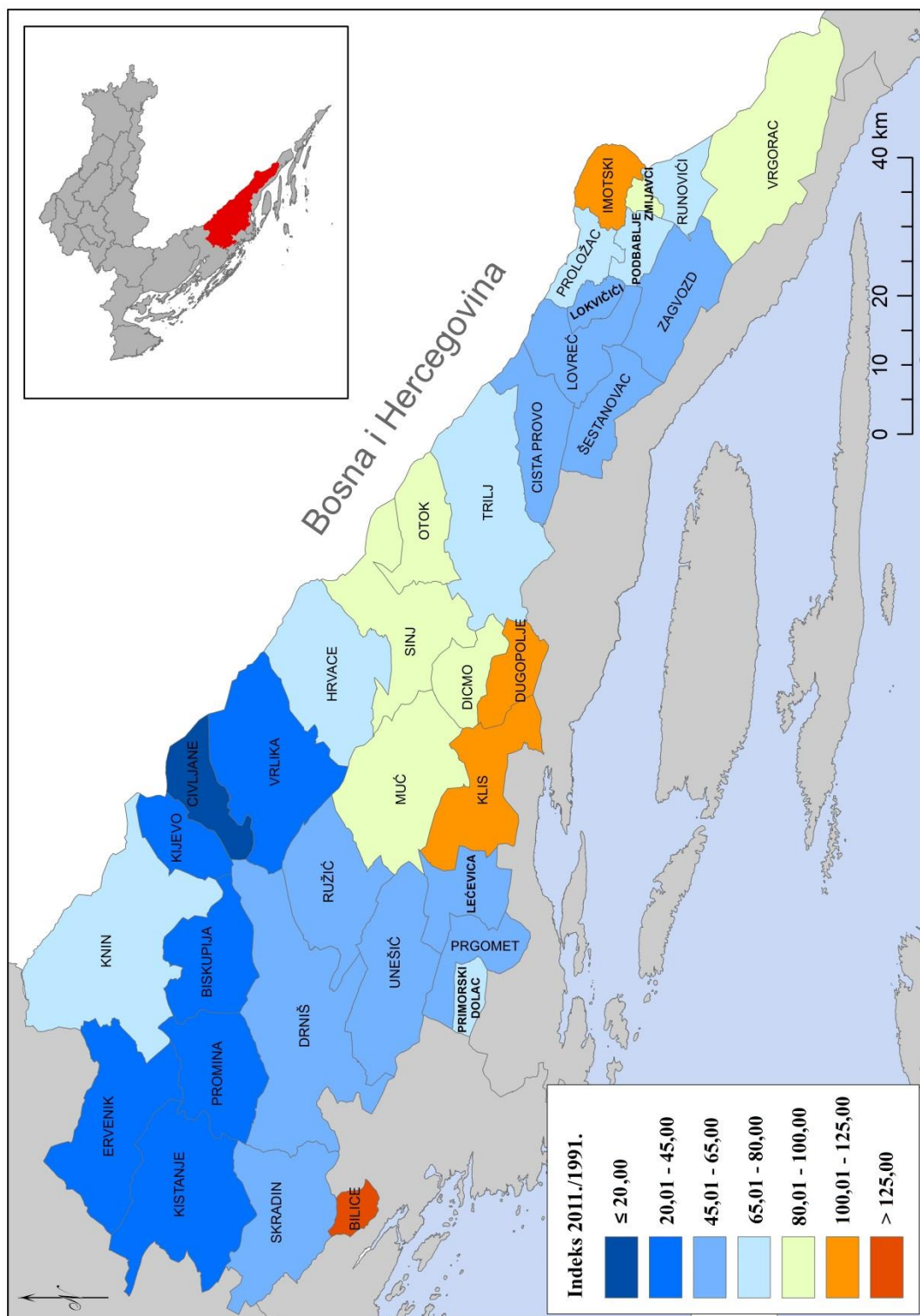
Na području Srednjudalmatinske zagore broj stanovnika raste sve do popisa 1948. godine kada je zabilježeno prvo smanjenje uzrokovano ponajviše Drugim svjetskim ratom. Na sljedećem popisu 1953. godine zabilježen je porast broja stanovnika, međutim već 1961. zabilježeno je smanjenje uzrokovano sve većom emigracijom. Emigrira radno sposobno stanovništvo u fertilnoj dobi što utječe na gospodarsku i dobno-spolnu strukturu stanovništva koje ostaje na tom prostoru. Smanjuje se broj aktivnog i fertilnog stanovništva pa su usporeni gospodarski razvoj i smanjene stope prirodne promjene. Broj stanovnika Srednjudalmatinske zagore smanjuje se svakim popisom, a najveći pad zabilježen je u međupopisnom razdoblju 1991. - 2001. godine kada je izgubljeno 13,01 % stanovnika (sl. 4). Za usporedbu, Republika Hrvatska je u ovom međupopisnom razdoblju izgubila 7,25 % stanovnika. Prema procjeni Državnog zavoda za statistiku na prostoru Srednjudalmatinske zagore 2017. godine živjelo je 93 642 stanovnika što je 6,86 % stanovnika manje u odnosu na 2011. godinu.

Sl. 4. Kretanje broja stanovnika Srednjojadrinske zagore od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Baze podataka, Državni zavod za statistiku,, 2018.

U razdoblju između 1991. i 2011. godine cijela Republika Hrvatska bilježi pad ukupnog broja stanovnika. Samo četiri jedinice lokalne samouprave na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjojadrinske zagore bilježe porast 2011. u odnosu na 1991. godinu (sl. 5). Porast bilježe općina Bilice u Šibensko-kninskoj županiji, te općine Dugopolje, Klis i upravni grad Imotski u Splitsko-dalmatinskoj županiji. U općinama Bilice, Dugopolju i Klisu ovo povećanje uzrokovano je ponajviše pozitivnom migracijskom bilancom, dok je u Imotskom za povećanje zaslužna i pozitivna prirodna promjena.

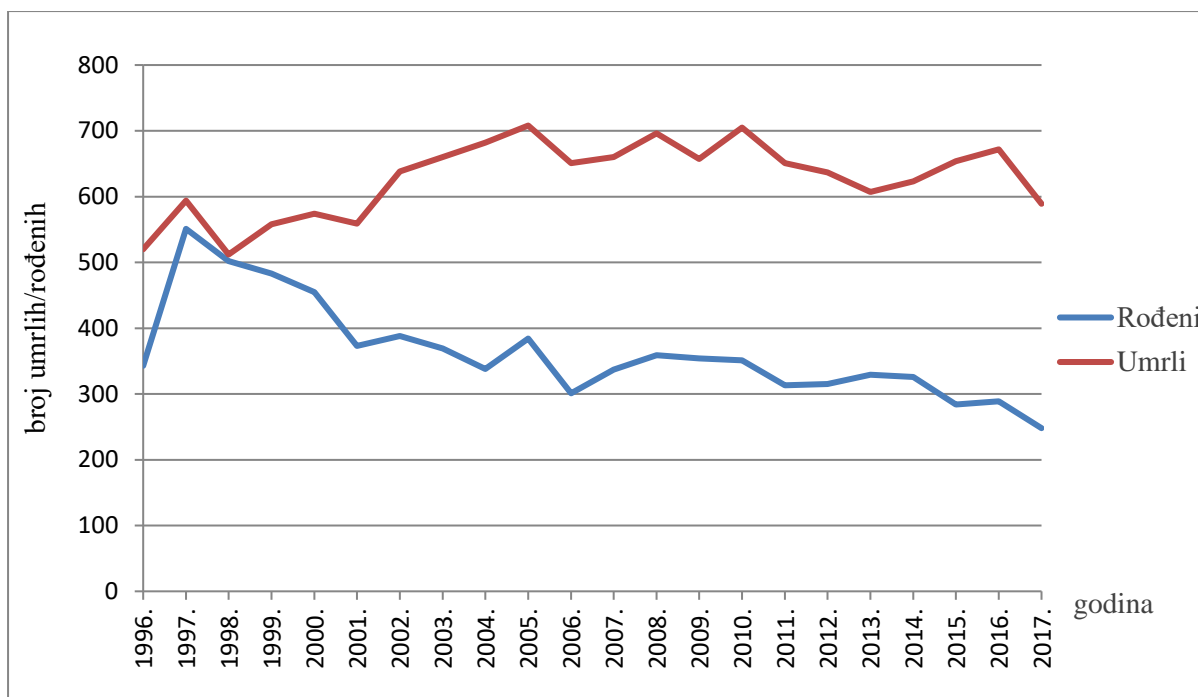

Sl. 5. Indeks promjene broja stanovnika 2011./2001. u upravnim gradovima i općinama Sjevernodalmatinske i Srednjo-dalmatinske zagore

Izvor: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Popis stanovništva 2011. i Popis stanovništva 1991., Državni zavod za statistiku, 2018.

4.2. Prirodno kretanje broja stanovnika

Popisom stanovništva 1991. godine prvi je put nakon Drugoga svjetskoga rata zabilježena ukupna depopulacija i prirodni pad (Werthaimer-Baletić, 2005). Negativni demografski trendovi zahvatili su cijelu Republiku Hrvatsku, a posebno su se očitovali na gospodarski i demografski problematičnom prostoru Dalmatinske zagore. Prirodna promjena ovisi o rodности i smrtnosti te može biti pozitivna ili negativna. Prema podacima iz 2011. godine opća stopa rodности Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore niska je i iznosi 9,63 ‰, dok opća stopa smrtnosti iznosi 13,26 ‰ i razmjerno je visoka. Na smanjenje rodности utjecali su mnogi gospodarski i društveni čimbenici poput slabe gospodarske razvijenosti, emigracije stanovništva u fertilnoj dobi, smanjene plodnosti muškaraca i žena uzrokovano uvjetima života i stresom, dužeg obrazovanja, kasnijeg stupanja u brak i slično (Magaš, 2013). Na Sjevernodalmatinsku zagoru posebno je negativno djelovao Domovinski rat koji je prekinuo ionako spori gospodarski razvoj i produbio demografsku krizu. Veliki broj poginulog i izbjeglog stanovništva, stres, loša gospodarska situacija i životni uvjeti doveli su do postupnog smanjenja rodности i nakon završetka rata. Zbog navedenih uzroka Sjevernodalmatinska zagora bilježi jači prirodni pad broja stanovnika u usporedbi sa Srednjodalmatinskom zagorom. Na prostoru Sjevernodalmatinske zagore prema popisu stanovništva iz 2011. godine živio je 40 931 stanovnik. U razdoblju od 1997. do 2017. godine na ovom prostoru umrlo je 5639 ljudi više no što se rodilo što je znatno utjecalo na ukupno kretanje stanovništva (sl. 6). Od zadnjeg popisa 2011. godine ovaj je prostor prirodnim kretanjem stanovništva izgubio čak 2329 stanovnika, odnosno 5,76 ‰.

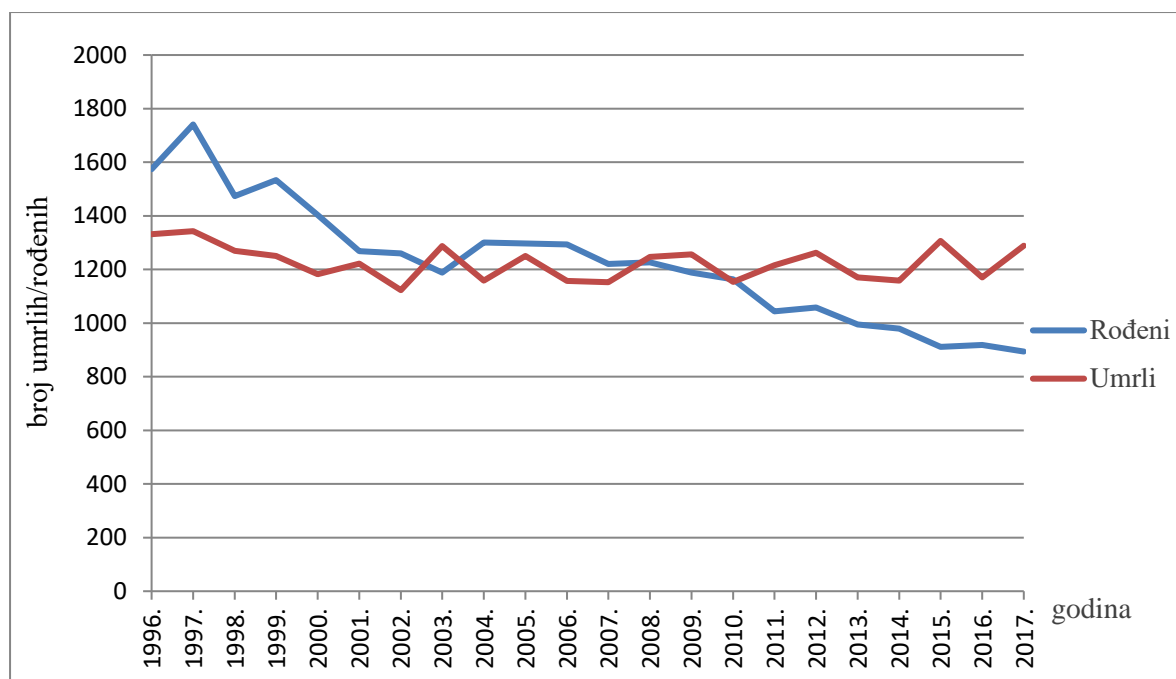
Sl. 6. Broj rođenih i umrlih na području Sjevernodalmatinske zagore od 1996. do 2017. godine

Izvor: Natalitet i mortalitet naselja Republike Hrvatske 1964.-2006., CD-ROM, 2007; Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018

Stopa ukupnog fertiliteta na području Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine iznosila je 15,07 % , a računa se stavljanjem u odnos broja živorođene djece i ukupnog broja muškog i ženskog stanovništva u fertilnoj dobi. Za cijelu Hrvatsku stopa ukupnog fertiliteta 2011. iznosila je 17,11 %. Opća stopa fertiliteta ili ženska stopa fertiliteta u odnos stavlja broj živorođene djece i žena u fertilnoj dobi, a za prostor Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine iznosila je 40,24 %, dok je za cijelu Hrvatsku iznosila 42,34 %. Vitalni indeks dobar je pokazatelj smjera (bio)reprodukcije, a pokazuje odnos broja živorođenih i broja umrlih. Za prostor Sjevernodalmatinske zagore vitalni indeks 2011. godine iznosio je 47,64, dok je za Hrvatsku iznosio 80,75. U oba slučaja vitalni indeks je ispod vrijednosti 100 što znači da se broj stanovnika smanjuje prirodnom promjenom.

Rat nije ostavio toliko teške posljedice na Srednjodalmatinsku zagoru, no unatoč tome ovaj prostor nije izbjegao negativne demografske procese. Prirodni pad jedno je od osnovnih obilježja ovog prostora, a demografska kriza produbljuje se iz godine u godinu. Zadnjim provedenim popisom stanovništva 2011. godine na prostoru Srednjodalmatinske zagore živjelo je 100 452 stanovnika. U razdoblju od 1997. do 2017. godine na ovom prostoru umro je 231 stanovnik više no što se rodio (sl. 7). Međutim, treba uzeti u obzir da je prirodna

promjena bila pozitivna u svim godinama, izuzev 2003., sve do 2008. kada je broj umrlih nadmašio broj živorođenih. Takav negativni trend nastavio se i nakon popisa 2011. godine od kada je Srednjojadrinska zagora izgubila 1773 stanovnika, odnosno 1,77 %.

Sl. 7. Broj rođenih i umrlih na području Srednjojadrinske zagore od 1996. do 2017. godine

Izvor: Natalitet i mortalitet naselja Republike Hrvatske 1964.-2006., CD-ROM, 2007; Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018.

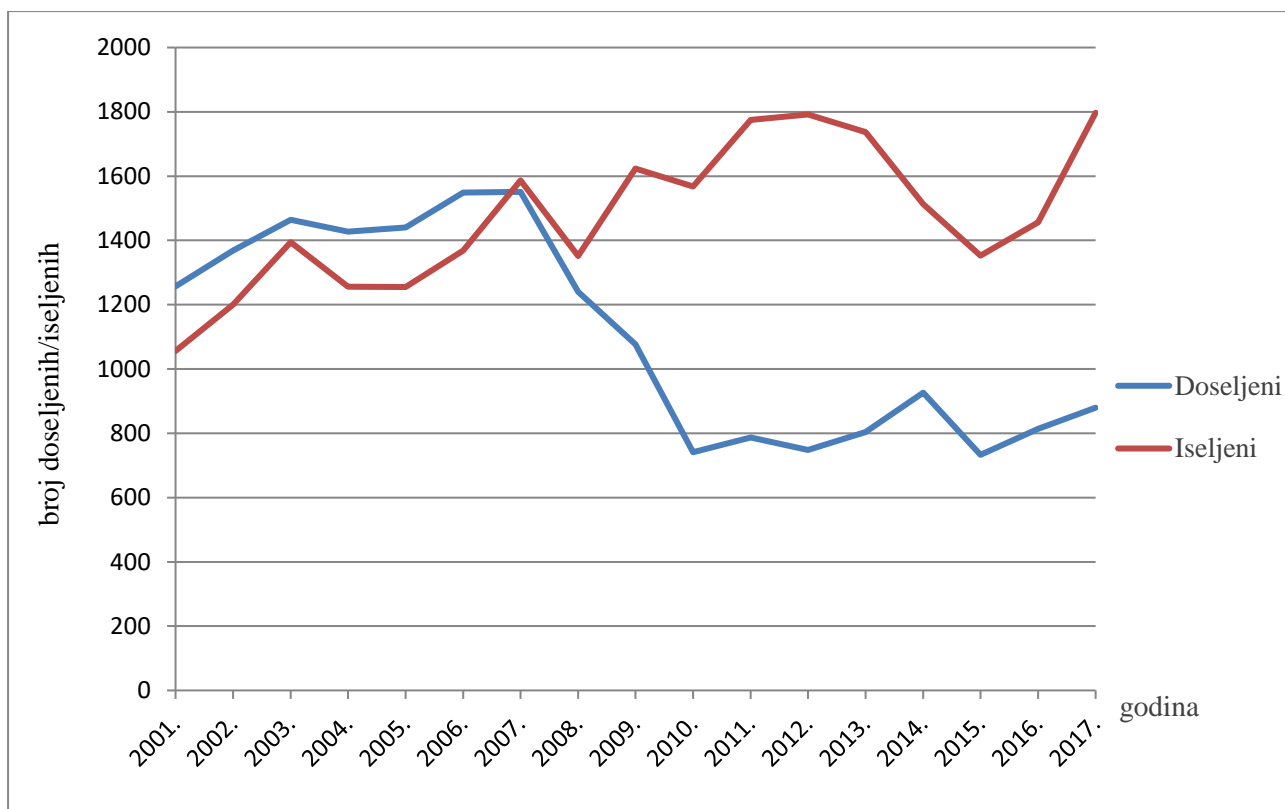
Stopa ukupnog fertiliteta Srednjojadrinske zagore 2011. godine iznosila je 18,70 ‰ što je iznad hrvatskog prosjeka, a ženska stopa fertiliteta iznosila je 47,95 ‰. Za stanovništvo Srednjojadrinske zagore vitalni indeks je 2011. godine iznosio 85,86. Na temelju prikazanih demografskih pokazatelja možemo zaključiti kako se prostori Srednjojadrinske i Sjevernodalmatinske zagore demografski razlikuju. Sjevernodalmatinska zagora bilježi konstantan gubitak broja stanovnika prirodnim kretanjem stanovništva. Broj živorođenih pada i 1997. godine iznosio je 551, a 2017. godine samo 248. Broj umrlih rastao je do 2011. godine kada se počeo smanjivati pa je broj umrlih osoba 2017. gotovo jednak onome iz 1997. godine. Nažalost, u obzir treba uzeti kako je stanovnika sve manje, a broj umrlih jednak je onome iz 1997. godine. Srednjojadrinska zagora ima nešto manje negativne trendove, ali je broj živorođenih značajno pao od 1997. godine kada je iznosio 1741. Broj živorođenih 2017. godine iznosio je 894, a broj umrlih 1289. Broj umrlih smanjio se od 1997. godine kada je iznosio 1343, međutim ta činjenica nije utješna kada znamo da je stanovnika sve manje.

4.3. Prostorno kretanje stanovništva

Migracije su uz prirodno kretanje osnovna sastavnica ukupnog kretanja stanovništva. Pod pojmom migracija podrazumijeva se promjena boravišta na duže ili kraće vrijeme, a pod promjenom boravišta smatra se najmanje seljenje u drugo naselje (Nejašmić, 2005). Danas Republiku Hrvatsku smatramo emigracijskim prostorom u kojem je migracijska bilanca već godinama negativna i utječe na veličinu ukupnog stanovništva, njegov razmještaj, sastavnice prirodnog kretanja i sastav stanovništva. Značajnija emigracija s prostora Republike Hrvatske započinje u drugoj polovici 19. stoljeća kada stanovništvo Hrvatske ulazi u proces demografske tranzicije. Smanjenje stope mortaliteta ispod 30 ‰ i razmjerno visoka stopa nataliteta doveli su do rasta broja stanovnika (Nejašmić, 2014). Velik broj stanovnika u mnogim je regijama Hrvatske doveo do agrarne prenapučenosti i s njom povezanih egzistencijalnih problema. Također, vrijeme je to političke i društvene krize u Austro-Ugarskoj kojoj je pripadao najveći dio teritorija današnje Hrvatske. Austro-Ugarska nije imala iseljeničku politiku, a većinom agrarno stanovništvo iseljavalo se iz gospodarskih razloga (Nejašmić, 2008). Za prostor Dalmacije, ali i njene Zagore važno je kao razloge iseljavanja navesti i vinogradarsku krizu koja je uzrokovana „vinskom klauzulom“ i bolešću vinove loze (Nejašmić, 2008). Većinom osiromašeno seljaštvo selilo se u prekomorske zemlje, posebice Sjedinjene Američke Države sve do Prvoga svjetskoga rata koji je prekinuo emigraciju. Nakon rata prostor današnje Republike Hrvatske doživljava mnoge političke promjene, ali i dalje ostaje gospodarski slabije razvijen. Stanovništvo i dalje emigrira iz ekonomskih razloga, a problem nastaje kada SAD ograničava useljavanje pa se iseljenički tokovi iz Hrvatske preusmjeravaju prema Južnoj Americi, Kanadi i Australiji. Tijekom dvadesetih godina 20. stoljeća javljaju se i europski migracijski tokovi koji postaju značajniji nakon Drugog svjetskog rata (Nejašmić, 2014). Jače iseljavanje s prostora Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore započelo je nakon Prvog svjetskog rata, međutim podaci za Dalmaciju nisu statistički praćeni. Drugi svjetski rat uzrokuje veliki emigracijski val s prostora današnje Hrvatske, a u njemu sudjeluju izbjeglice, ratni zarobljenici i prisilni radnici, poražene vojne snage, stanovnici pripojenih okupiranih krajeva, prebjezi i ljudi raznih etničkih pripadnosti (Nejašmić, 2014). Nakon Drugoga svjetskoga rata odvijaju se legalne i ilegalne migracije u Italiju sve do otvaranja granica šezdesetih godina prošloga stoljeća. Otvaranje granica za prostor Dalmatinske zagore značilo je početak velikih najprije privremenih, a kasnije i trajnih migracija na prostore zapadnoeuropskih i srednjoeuropskih zemalja, posebice Njemačke. Na promatranom prostoru Srednjodalmatinske zagore čak je 12 upravnih gradova/općina 1991. godine imalo udio

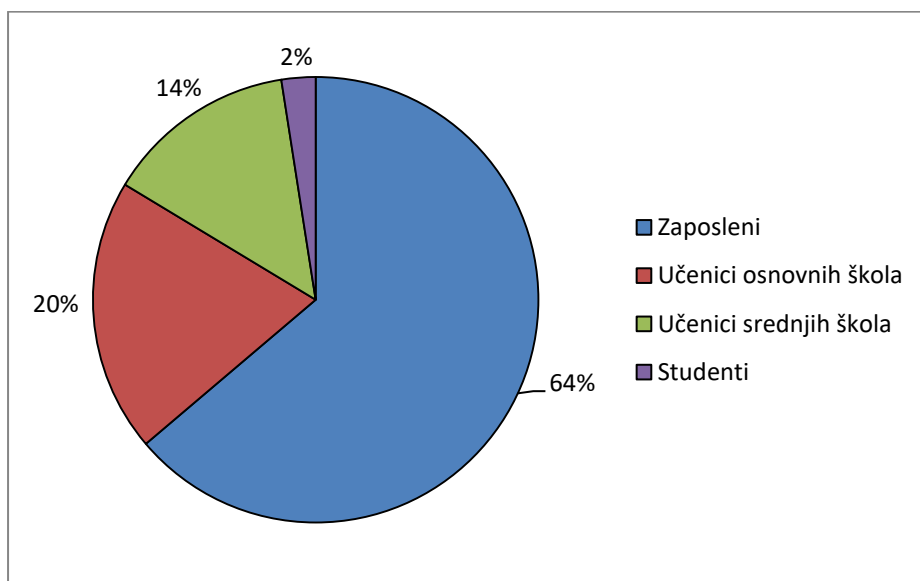
migranata u Njemačkoj veći od 7 % u ukupnom stalnom stanovništvu. Općine Cista Provo, Lovreć i Proložac s udjelima migranata od 26,37 %, 22,76 % i 16,62 % vodeće su u čitavoj Republici Hrvatskoj (Nejašmić, 2008). Na području Sjevernodalmatinske zagore udio emigranata u Njemačkoj veći od 7 % 1991. godine imaju općine Kijevo, Kistanje i Unešić (Nejašmić, 2008). Domovinski rat potaknuo je nova iseljavanja iz Hrvatske, ali i ostavio posljedice na njen gospodarski i demografski razvoj. Važno je napomenuti da 93 % svih demografskih gubitaka u ratu čine migracije (Živić i Pokos, 2004 prema Nejašmić, 2014). Nakon osamostaljenja prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore i dalje je marginaliziran te gospodarski slabije razvijen, a migracijska bilanca zadnjih je godina negativna i vodi u demografsku propast ovoga prostora. Sjevernodalmatinska zagora pretrpjela je velika ratna stradanja koja su utjecala na njen daljnji gospodarski i demografski razvoj. Ukupni pad broja stanovnika u međupopisnom razdoblju između 1991. i 2001. godine ukazuje nam na značajne gubitke prirodnim padom, ali još značajniju negativnu migracijsku bilancu. Ratna zbivanja na ovom prostoru uzrokovala su iseljavanja ne samo hrvatskog stanovništva već i mnogobrojne srpske etničke manjine. Od početka 21. stoljeća do 2007. godine prostor Sjevernodalmatinske zagore ima pozitivnu migracijsku bilancu što djelomično možemo objasniti povratkom u ratu izbjeglog stanovništva. Od 2007. godine Hrvatska ulazi u dugotrajnu gospodarsku krizu koja snažno pogađa ovo slabije razvijeno područje, a nakon 2007. broj ljudi koji su emigrirali iz Sjevernodalmatinske zagore raste te kulminira 2012. godine kada je razlika između iseljenih i useljenih bila 1044 stanovnika (sl. 8).

Sl. 8. Broj doseljenih i iseljenih stanovnika Sjevernodalmatinske zagore od 2001. do 2017. godine

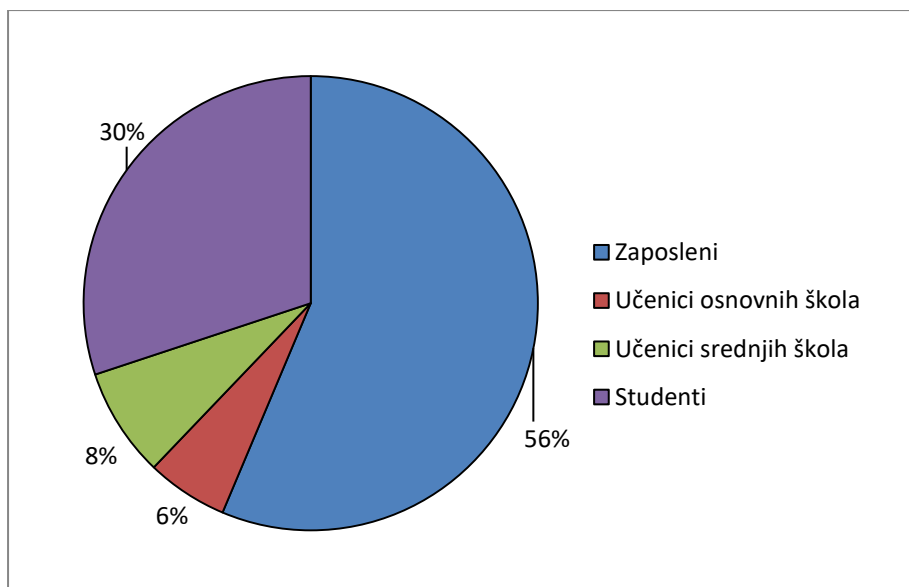
Izvor: Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018.

Pozitivnu migracijsku bilancu na prostoru Sjevernodalmatinske zagore ima općina Bilice, što se može objasniti blizinom Šibenika kao urbanom središta. Proces suburbanizacije zahvatio je i ovo područje pa nije ni čudno što broj doseljenih u općinu nadmašuje broj odseljenih. Također, zadnjih nekoliko godina pozitivnu migracijsku bilancu imaju i općine Promina i Civljane. Unatoč općinama s pozitivnom migracijskom bilancom, iz Sjevernodalmatinske zagore od 2001. do 2011. godine emigriralo je 1533 stanovnika više no što je u nju imigriralo. Stanje se nakon 2011. dodatno pogoršalo, a dokaz tomu je negativna migracijska bilanca za razdoblje od 2011. do 2017. godine koja iznosi - 5718 stanovnika. Prostornu pokretljivost osim emigranata i imigranata čine i dnevni te tjedni migranti. Dnevni migranti, odnosno osobe koje rade ili se školuju izvan naselja stanovanja, ali se u njega vraćaju svakodnevno čine 14,83 % ukupnog stanovništva Sjevernodalmatinske zagore (sl. 9). Tjednim migrantima smatraju se osobe koje rade ili se školuju izvan naselja stanovanja i u njega se vraćaju tjedno. Na ovom prostoru tjednim migrantima smatra se 2,01 % stanovnika (sl. 10).

Sl. 9. Dnevni migranti na prostoru Sjevernodalmatinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine

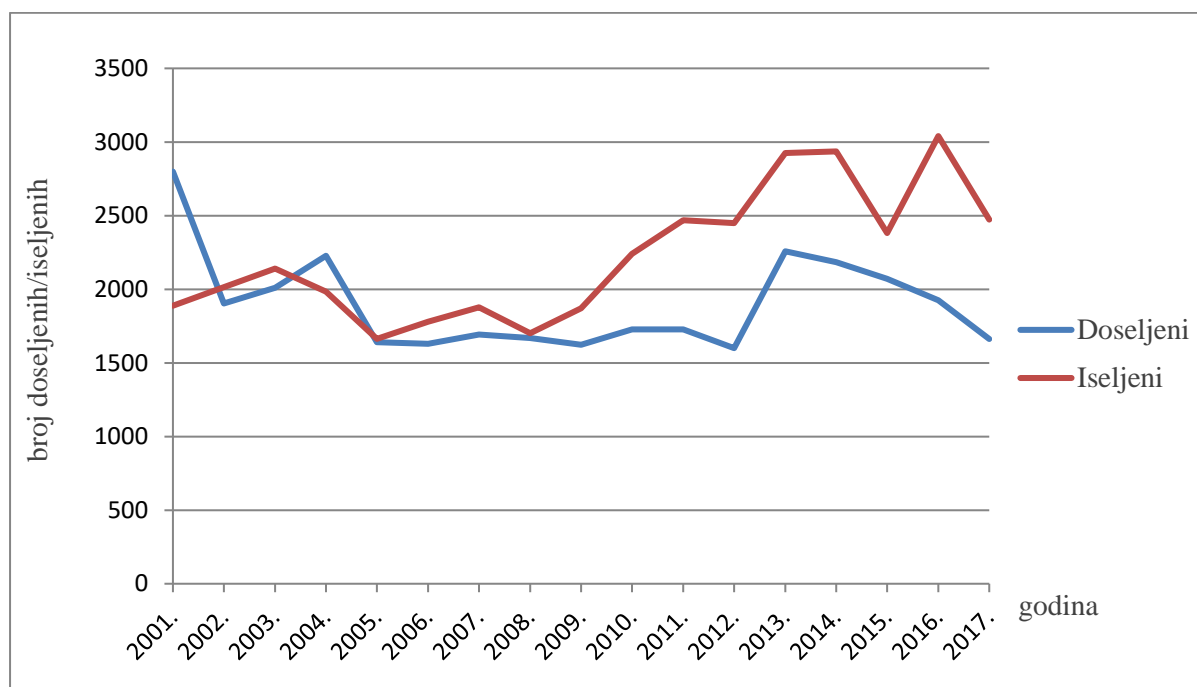
Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011.: dnevni i tjedni migranti, Državni zavod za statistiku, 2018.

Sl. 10. Tjedni migranti na prostoru Sjevernodalmatinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011.: dnevni i tjedni migranti, Državni zavod za statistiku, 2018.

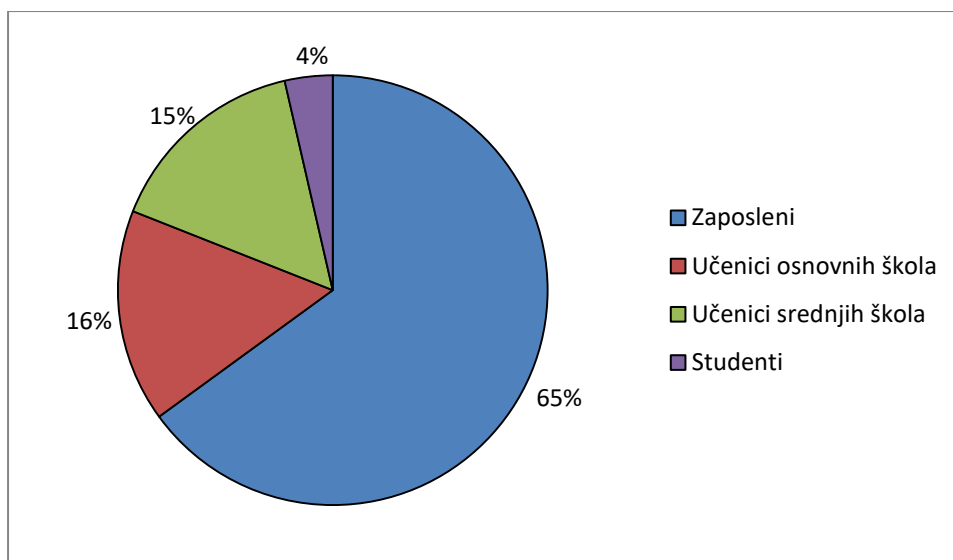
Srednjojadrinska zagora bilježi negativnu migracijsku bilancu za sve godine od 2002. do 2007. izuzevši pozitivnu 2004. godinu. Tradicionalno emigracijsko područje koje je značajnije počelo gubiti stanovništvo šezdesetih godina prošloga stoljeća, najnegativniju migracijsku bilancu imalo je 2015. godine. Ljudi su u prošlom stoljeću s ovog prostora emigrirali zbog ekonomskih razloga uzrokovanih gospodarskom zaostalošću. Nažalost, i nakon više od pola stoljeća gospodarski uvjeti u najvećem dijelu ovoga prostora nisu se značajno promijenili. Općine Dicmo, Dugopolje i Klis, te upravni grad Imotski u razdoblju od 2001. do 2017. godine imaju pozitivnu migracijsku bilancu dok ostale općine i upravni gradovi imaju negativnu migracijsku bilancu. U razdoblju od 2011. do 2017. godine Srednjojadrinska zagora je negativnom migracijskom bilancom izgubila 5248 stanovnika (sl. 11).

Sl. 11. Broj doseljenih i iseljenih stanovnika Srednjojadrinske zagore od 2001. do 2017. godine

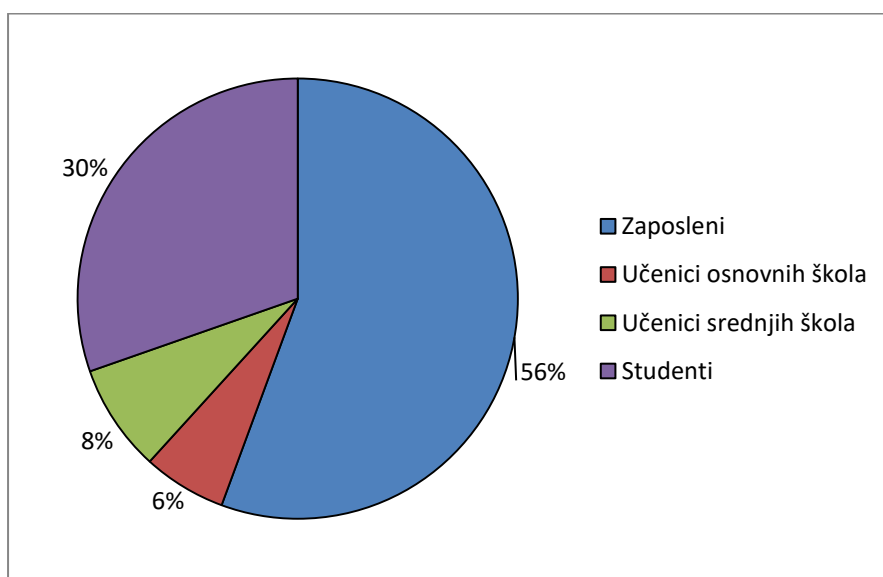
Izvor: Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018.

Udio dnevnih migranata u ukupnom stanovništvu Srednjojadrinske zagore 2011. godine iznosio je 24,7 % (sl. 12), dok je udio tjednih iznosio 2,8 % (sl. 13).

Sl. 12. Dnevni migranti na prostoru Srednjojadrinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011.: dnevni i tjedni migranti, Državni zavod za statistiku, 2018.

Sl. 13. Tjedni migranti na prostoru Srednjojadrinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011.: dnevni i tjedni migranti, Državni zavod za statistiku, 2018.

U Sjevernodalmatinskoj zagori je 2011. godine 24,16 % stanovnika živjelo u istom naselju u kojem žive od rođenja, dok je njih 44,72 % doselilo u naselje u kojem žive s prostora Republike Hrvatske. U Srednjojadrinskoj zagori je udio ljudi koji u istom naselju žive od

rođenja 2011. godine iznosio 62,53 %, dok je udio onih koji su doselili s prostora Hrvatske iznosio 29,4 % (tab. 1). Primjetno je kako je u Sjevernodalmatinskoj zagori mnogo manje ljudi koji u svom naselju žive od rođenja, a razlog možemo potražiti u ratnim zbivanjima devedesetih godina prošloga stoljeća koja su uzrokovala prisilnu emigraciju.

Tab. 1. Stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore prema mjestu u kojem su se rodili /iz kojeg su doselili 2011. godine

	Ukupno	Od rođenja u istom naselju	Doseljeni iz RH	Doseljeni iz druge općine ili grada u RH
Sjevernodalmatinska zagora	40 391	9759	18 061	15 797
Srednjodalmatinska zagora	100 452	62 809	29 527	21 276

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema mjestu rođenja i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018.

Na prostoru Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine živjelo je 31,12 % stanovnika koji su na ovaj prostor doselili iz inozemstva. Najveći broj ljudi doselio je iz Srbije, njih čak 17,31 % ukupno doseljenog stanovništva. Najveći broj stanovnika doseljenih iz Srbije živjelo je u Kninu te u općinama Biskupija i Kistanje. Na prostoru Srednjodalmatinske zagore živjelo je 8,03 % stanovnika koji su doselili iz inozemstva. Najveći udio doseljenih je iz Bosne i Hercegovine, njih čak 4,08 % (tab. 2). Najveći broj stanovnika doseljenih iz Bosne i Hercegovine 2011. godine živjelo je u Imotskom i Vrgorcu.

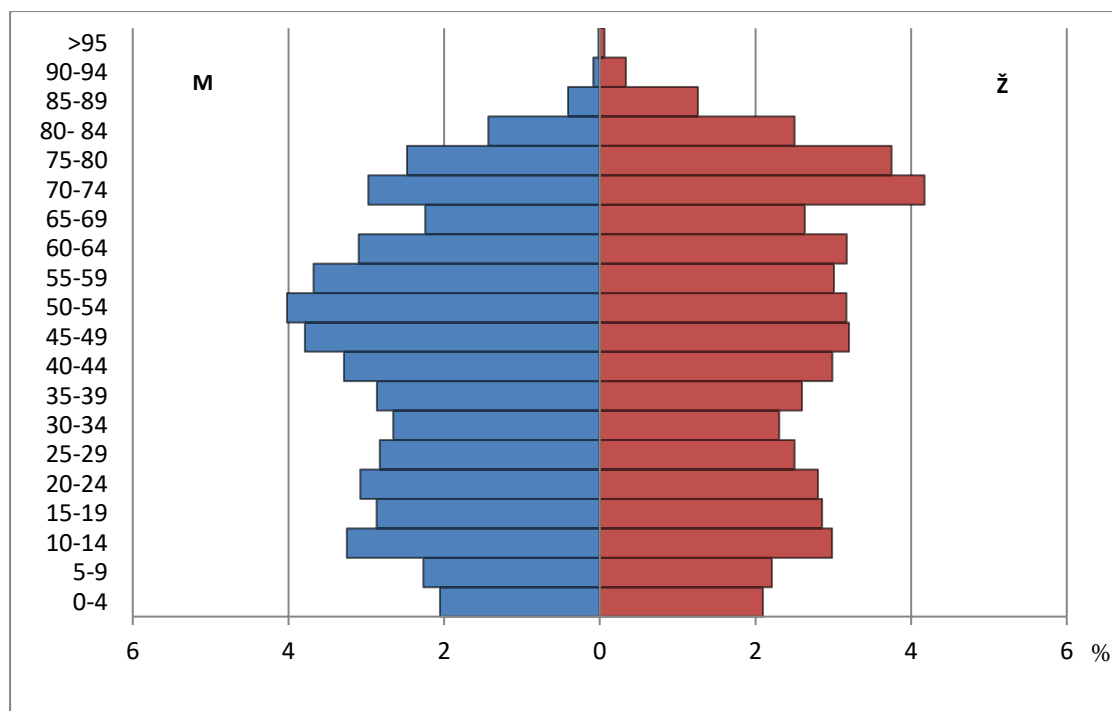
Tab. 2. Stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore 2011. godine prema mjestu iz kojeg su doselili

	Doseljeni iz inozemstva	BiH	Njemačka	Srbija	Slovenija	Kosovo	Ostale zemlje	Nepoznato
Sjevernodalmatinska zagora	12 569	3255	1266	6992	46	302	708	2
Srednjodalmatinska zagora	8069	4097	2676	271	69	30	926	47

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema mjestu rođenja i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018.

5. Biološka struktura stanovništva Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

Biološkom strukturom stanovništva smatramo sastav stanovništva prema dobi i spolu, odnosno pokazatelj brojčanog odnosa ženskog i muškog stanovništva u pojedinim kontingentima i ukupnom stanovništvu. U mirnom razvoju populacije očekuje se podjednak udio muškaraca i žena te najveći udio mlađeg stanovništva. Republika Hrvatska i prostori Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore već dugo nemaju dobno-spolnu strukturu s podjednakim udjelom muškaraca i žena te s udjelom mladog stanovništva većim od 35 %. Nažalost, stanovništvo Hrvatske je staro jer je udio starijih dobnih skupina viši od 8 %, udio mladih se smanjuje, a rodnost i smrtnost razmjerno su niske. U Republici Hrvatskoj je popisom 2011. godine zabilježeno 17,7 % osoba starijih od 65 godina i 15,2 % osoba mladih od 14 godina. U spolnom sastavu prevladavaju žene (51,78 %) što je rezultat dužeg životnog vijeka žena (diferencijalni mortalitet), većeg gubitka muškog stanovništva u ratovima i nekadašnjih trendova iseljavanja većinom muškoga stanovništva. Ovi su negativni pokazatelji samo dokaz procesa depopulacije i starenja stanovništva koji se od 1991. godine intenzivnije zbivaju na našim prostorima. Stanovništvo Sjevernodalmatinske zagore stari i izumire, a to dokazuju prirodni pad i negativna migracijska bilanca posljednjih godina. Negativni demografski procesi očitovali su se i u biološkoj strukturi stanovništva. Osnovica strukture koju čini mlado stanovništvo izuzetno je sužena, a udio mladih do 14 godina iznosi svega 14,9 %. Kako stanovništvo stari, tako je i udio starog stanovništva iznad 65 godina iznimno visok i iznosi 24,04 % (sl. 14). Prema obilježjima dobnog sastava stanovništvo Sjevernodalmatinske zagore spada u tip izrazito starog ili kontraktivnog stanovništva jer je udio starijih od 65 godina viši od 12 % (Nejašmić, 2005). U Sjevernodalmatinskoj zagori nešto je više žena s udjelom od 50,63 % u ukupnoj populaciji, a koeficijent feminiteta iznosi 102,55. Žene posebno prevladavaju u populaciji starijoj od 60 godina, a razlog tomu je diferencijalni mortalitet. Udio žena u fertilnoj dobi (15 - 49 godina) u ukupnom stanovništvu Sjevernodalmatinske zagore iznosi 19,01 % , dok udio muškaraca u fertilnoj dobi (15 – 64 godina) iznosi 31,74 %.

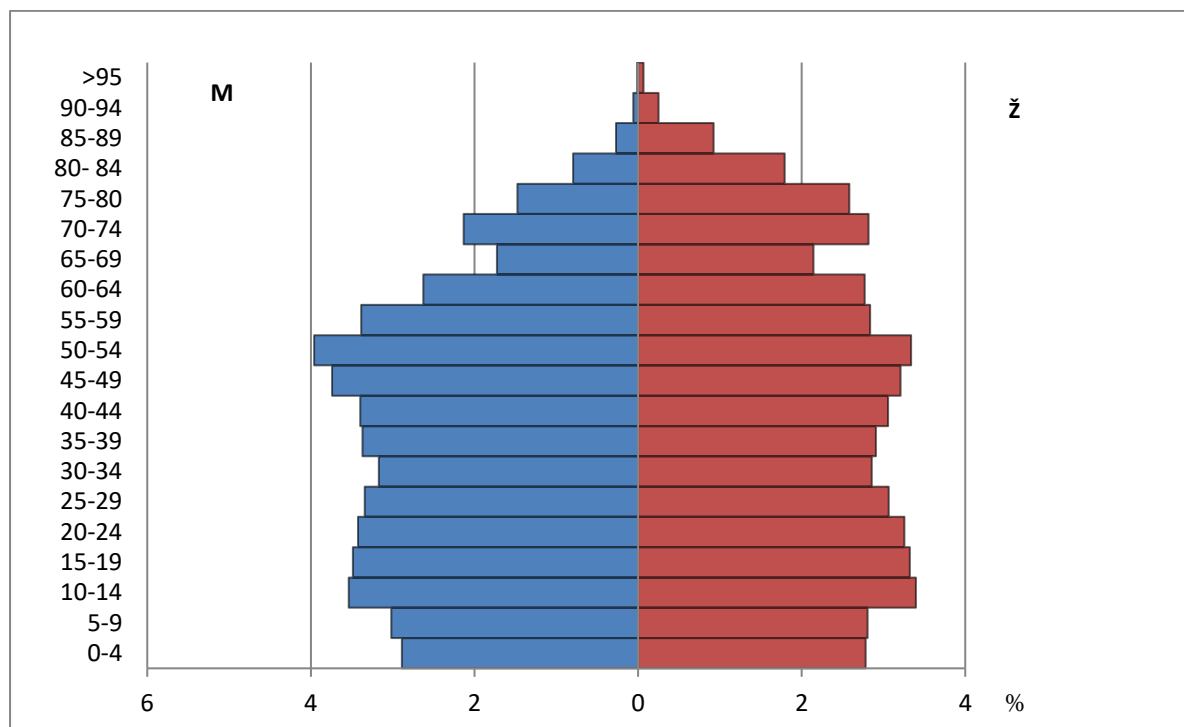
Sl. 14. Dobno-polna struktura stanovništva Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema starosti, spolu i tipu naselja po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku. 2018.

Indeks starosti pokazuje brojčani odnos mladog i starog stanovništva, a u slučaju Sjevernodalmatinske zagore iznosi 163,90. Izračunati indeks pokazuje da na 100 mladih (0 – 14 godina) stanovnika Sjevernodalmatinske zagore dolazi 163,90 stanovnika starijih od 65 godina. Ovakva dobna struktura najveći pritisak stavlja na radni kontingent o kojemu su ovisne predradne i postradne skupine stanovništva. U predradnu skupinu spada stanovništvo do 14 godina starosti, a u postradnu stanovništvo starije od 65 godina. Koeficijent ukupne dobne ovisnosti pokazuje stupanj opterećenosti stanovništva u radno sposobnoj skupini i iznosi 64,53 što znači da na 100 radno sposobnih dolazi 64,53 stanovnika predradne ili postradne skupine. Visok udio starog stanovništva i nizak udio mladog te negativna migracijska bilanca i prirodni pad dovode ovaj prostor pred neizbježni demografski slom. U Srednjodalmatinskoj zagori demografska situacija je slična iako je dobno-polna struktura pozitivnija s nešto većim udjelom mladog i manjim udjelom starog stanovništva. Udio mladog stanovništva do 14 godina iznosi 18,43 %, dok udio stanovništva starijeg od 65 godina iznosi 17,05 % u ukupnom stanovništvu ovoga prostora (sl. 15). Srednjodalmatinska zagora, kao i Sjevernodalmatinska, ima izrazito staro stanovništvo prema dobnom sastavu. U spolnom sastavu prevladavaju žene s udjelom od 50,19 % , a najveće razlike su u dobnim

skupinama starijima od 60 godina. Udio žena u fertilnoj dobi iznosi 21,67 %, dok udio muškaraca u fertilnoj dobi iznosi 33,89 %.

Sl. 15. Dobno-spolna struktura stanovništva Srednjojadrinske zagore 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema starosti, spolu i tipu naselja po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku. 2018.

Indeks starosti za stanovništvo Srednjojadrinske zagore iznosi 92,51, odnosno na 100 mladih stanovnika do 14 godina starosti dolazi 92,51 stanovnik stariji od 65 godina. Indeks starosti znatno je povoljniji za Srednjojadrinsku u usporedbi sa Sjevernodalmatinskom zagorom. Koeficijent ukupne dobne ovisnosti za prostor Srednjojadrinske zagore iznosi 55,00, što znači da na 100 radno sposobnih stanovnika dolazi 55 stanovnika predradne ili postradne skupine. Prema svim prikazanim pokazateljima Srednjojadrinska zagora ima pozitivniju demografsku sliku u usporedbi sa Sjevernodalmatinskom zagorom, međutim stanje u oba promatrana područja je izuzetno negativno i stanovništvu prijeto izumiranje.

6. Društveno-gospodarska struktura stanovništva

Pojam gospodarske strukture stanovništva u užem smislu obuhvaća sastav stanovništva prema aktivnosti, djelatnosti i zanimanju (Nejašmić, 2005). U aktivno stanovništvo ubrajaju se sve zaposlene osobe koje rade puno ili nepuno radno vrijeme, osobe koje obavljaju neko zanimanje, ali nisu u radnom odnosu i nezaposlene osobe u određenom razdoblju. Gospodarski neaktivno stanovništvo podrazumijeva osobe koje imaju stalan izvor prihoda poput mirovine ili školarine i ne traže zaposlenje te gospodarski uzdržavane osobe. Državni zavod za statistiku podatke o gospodarskoj aktivnosti stanovništva 2011. godine prikupljao je samo za stanovništvo starije od 15 godina. U Sjevernodalmatinskoj zagori aktivno je 36,52 %, a zaposleno 27,18 % stanovništva starijeg od 15 godina. Nažalost, 25,57 % aktivnog stanovništva Sjevernodalmatinske zagore nezaposleno je. Udio žena u stanovništvu Sjevernodalmatinske zagore starijem od 15 godina iznosi 50,90 %, dok udio žena u aktivnom stanovništvu iznosi 43,24 %. U zaposlenom stanovništvu Sjevernodalmatinske zagore žene čine udio od 42,09 %, a u nezaposlenom 46,59 %. Opća stopa gospodarske aktivnosti stanovništva Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine iznosila je 31,09, što znači 31 gospodarski aktivan stanovnik na 100 neaktivnih. U Srednjodalmatinskoj zagori aktivno je 42,84 %, a zaposleno 31,18 % stanovništva starijeg od 15 godina. Udio nezaposlenih u gospodarski aktivnom stanovništvu iznosi 24,9 % (tab. 3). Udio žena u stanovništvu Srednjodalmatinske zagore starijem od 15 godina iznosi 50,52 %, dok udio žena u aktivnom stanovništvu iznosi 43,47 %. U zaposlenom stanovništvu udio žena iznosi 40,86 %, a u nezaposlenom 51,36 %. Podatci o visokoj ekonomskoj aktivnosti žena dokaz su društvenih promjena koje su utjecale na smanjenje rodosti posljednjih nekoliko desetljeća.

Tab. 3. Aktivno stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore starije od 15 godina 2011. godine

	Ukupno	Aktivno	Zaposleno	Nezaposleno	Nepoznato
Sjevernodalmatinska zagora	34 388	12 558	9347	3211	6
Srednjodalmatinska zagora	81 936	35 103	26 363	8740	24

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018.

Neaktivno stanovništvo s udjelom od 61,67 % u stanovništvu starijem od 15 godina čini najveći dio stanovništva Sjevernodalmatinske zagore. Najveći udio u neaktivnom stanovništvu ovoga prostora imaju umirovljenici s 52,82 %. Potrebno je uzeti u obzir činjenicu da umirovljenici čine 27,99 % ukupne populacije Sjevernodalmatinske zagore prema popisu iz 2011. godine. Na prostoru Srednjodalmatinske zagore neaktivno stanovništvo čini 57,13 % stanovništva starijeg od 15 godina. Umirovljenici čine 52,88 % neaktivnog stanovništva i 24,64 % ukupnog stanovništva Srednjodalmatinske zagore 2011. godine (tab. 4).

Tab. 4. Neaktivno stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore starije od 15 godina prema popisu 2011. godine

	Ukupno	Neaktivno	Umirovljenici	Osobe koje se bave poslovima u kućanstvu	Učenici ili studenti	Ostalo neaktivno stanovništvo
Sjevernodalmatinska zagora	34 388	21 824	11 307	3682	2786	4049
Srednjodalmatinska zagora	81 936	46 809	24 753	7039	8244	6773

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018.

Od 9347 zaposlenih u Sjevernodalmatinskoj zagori najveći broj ljudi radi u prerađivačkoj industriji (15 %) te trgovini na veliko i malo (14,81 %). Primarnim djelatnostima poljoprivredom, šumarstvom i ribarstvom bavi se 4,84 % zaposlenih Sjevernodalmatinske zagore, dok u obrazovanju radi njih 6,91 %. U Srednjodalmatinskoj zagori najveći broj zaposlenih radi u trgovini na veliko i malo (17,68 %), prerađivačkoj industriji (14,48 %) i građevinarstvu (14,09 %). Primarnim djelatnostima bavi se 2,52 % , dok u obrazovanju radi 7,85 % zaposlenog stanovništva Srednjodalmatinske zagore.

Tab. 5. Zaposleni Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore prema zanimanju 2011. godine

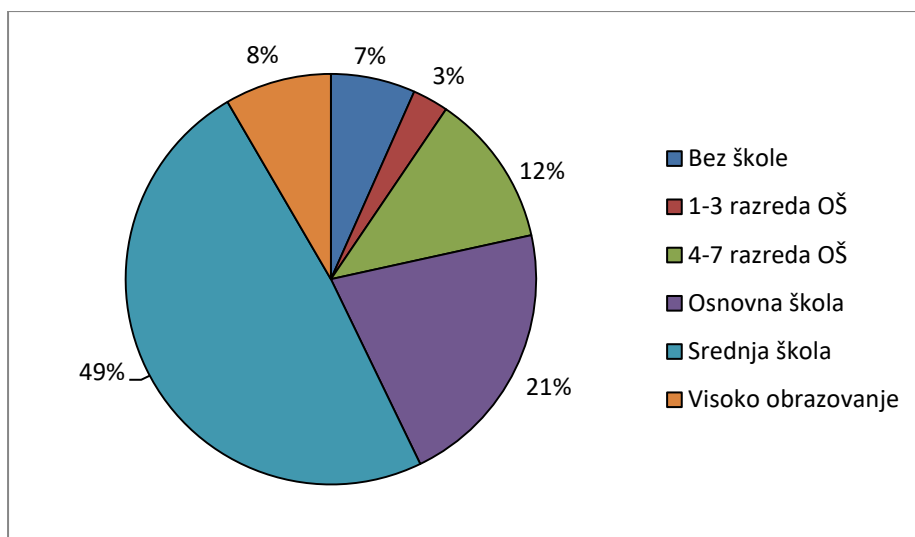
	Ukupno	Zakonodavci, dužnosnici i direktori	Znanstvenici, inženjeri i stručnjaci	Tehničari i stručni suradnici	Administrativni službenici	Uslužna i trgovačka zanimanja
Sjevernodalmatinska zagora	9347	240	886	1272	964	2218
Srednjodalmatinska zagora	26 363	673	2902	3232	2254	6232

	Poljoprivrednici, šumari, ribari i lovci	Zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji	Rukovatelji postrojenjima i strojevima, industrijski proizvođači i sastavljači proizvoda	Jednostavna zanimanja	Vojna zanimanja	Nepoznato
Sjevernodalmatinska zagora	311	1200	989	925	275	67
Srednjodalmatinska zagora	475	4.281	2775	2719	654	166

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: zaposleni prema zanimanju, starosti i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018

6.1. Obrazovna struktura stanovništva Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

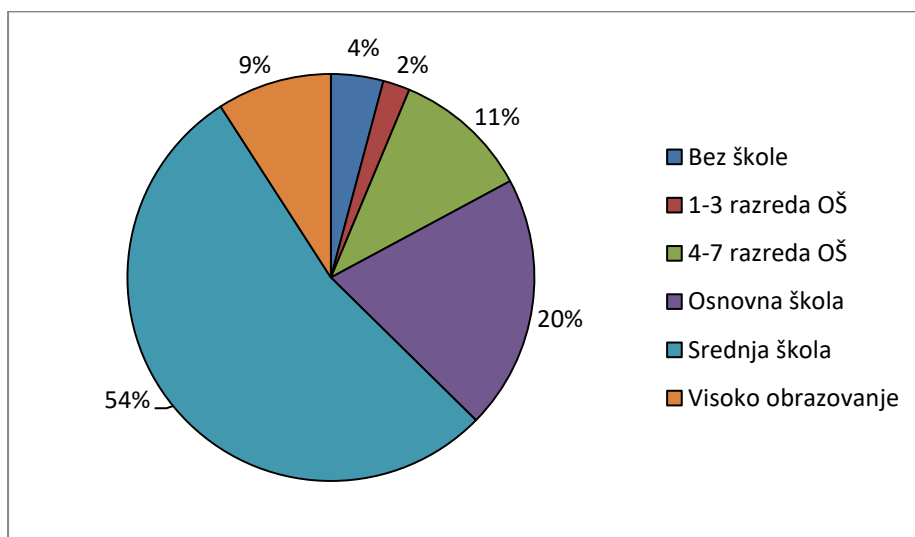
U obrazovnoj strukturi stanovništva Sjevernodalmatinske zagore prema podacima iz 2011. prevladava stanovništvo sa završenom srednjom školom (49 %) kao najvišim stupnjem obrazovanja. Drugi najveći udio ima stanovništvo sa završenom osnovnom školom (21 %), dok je visokoobrazovanih samo 8 % (sl. 16).

Sl. 16. Stanovništvo Srijemnodalmatinske zagore starije od 15 godina prema najvišoj završenoj školi

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018.

U obrazovnoj strukturi stanovništva Srijemnodalmatinske zagore također prevladava stanovništvo s najvišom završenom srednjom školom (54 %). Udio stanovništva koje je završilo samo osnovnu školu također je visok i iznosi 20 %, dok je udio visokoobrazovanih u stanovništvu starijem od 15 godina samo 9 % (sl. 17).

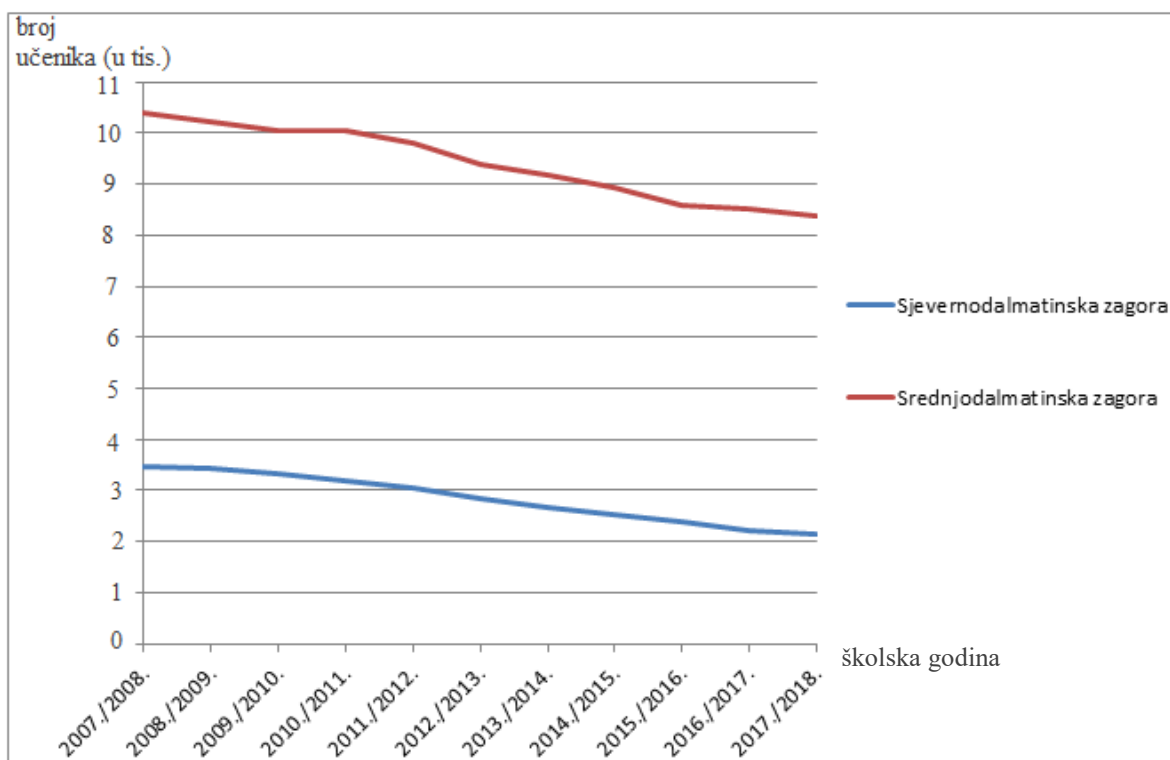
Sl. 17. Stanovništvo Srijemnodalmatinske zagore starije od 15 godina prema najvišoj završenoj školi

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, 2018.

Obrazovna struktura stanovništva promatranog prostora bit će u nastavku uspoređena s obrazovnom strukturom Republike Hrvatske 2011. godine. Udio stanovnika bez završene škole starijih od 15 godina u Srednjodalmatinskoj zagori iznosi oko 4,2 %, u Sjevernodalmatinskoj zagori oko 6,7 %, dok na razini Republike Hrvatske iznosi 1,7 %. Udio onih koji su na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore završili samo osnovnu školu iznosi 21,3 % odnosno 20,2 %, dok na razini Hrvatske iznosi 21,3 %. Udio stanovnika sa završenom srednjom školom iznosi 48,8 % u Sjevernodalmatinskoj i 53,5 % u Srednjodalmatinskoj zagori, a na razini Hrvatske iznosi 52,6 %. Na području Sjevernodalmatinske zagore udio visokoobrazovanih iznosi 8,4 %, a na području Srednjodalmatinske 9,1 %. U Republici Hrvatskoj udio visokoobrazovanih viši je i iznosi 16,4 %. Na kraju možemo zaključiti kako se obrazovna struktura stanovništva Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore od strukture čitave Republike Hrvatske ponajviše razlikuje zbog većeg udjela stanovništva bez škole, a manjeg udjela visokoobrazovanog stanovništva.

7. Kretanje broja učenika, učitelja i osnovnih škola u općinama i upravnim gradovima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore

Na početku svake školske godine putem medija slušamo o smanjenju broja učenika. Trend je to koji pogađa cijelu Hrvatsku, a posebice demografski i gospodarski oslabljen prostor Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore. Državni zavod za statistiku svake godine bilježi broj učenika, učitelja i škola na razini općina i upravnih gradova te će ti podatci za deset proteklih školskih godina biti prezentirani u nastavku rada. Sjevernodalmatinska zagora je 2017. godine prema procjeni Državnog zavoda za statistiku imala 19,28 % stanovnika manje nego 2011. godine. Veliki gubitak stanovništva prirodnom promjenom i emigracijom ima negativan utjecaj na razvoj i opstanak ovog dijela Hrvatske. Također, negativni utjecaji depopulacije i starenja stanovništva mogu se najbolje vidjeti u smanjenju broja učenika osnovnih škola. Školske godine 2007./2008. osnovnu školu na području Sjevernodalmatinske zagore pohađalo je 3459 učenika. Deset godina kasnije, školske godine 2017./2018., na istom prostoru školu je pohađalo 2160 učenika. Slična sudbina zadesila je i Srednjodalmatinsku zagoru koja je 2017. u odnosu na 2011. godinu imala 6,86 % manje stanovnika. Prirodni pad i negativna migracijska bilanca i na ovom su prostoru negativno utjecale na broj učenika osnovnih škola. Na prostoru Srednjodalmatinske zagore broj osnovnoškolaca iznosio je 10 412 školske godine 2007./2008., dok je deset godina kasnije iznosio 8397 učenika (sl. 18). Navedeni zabrinjavajući podatci pokazuju kako se u kratkom vremenskom razdoblju od deset godina broj učenika Sjevernodalmatinske zagore smanjio za 37,55 %, a broj učenika Srednjodalmatinske zagore za 19,35 %. Broj učenika osnovnih škola u Republici Hrvatskoj u istom se razdoblju smanjio za 15,15 %.

Sl. 18. Broj učenika Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore u razdoblju od školske godine 2007./2008. do 2017./2018.

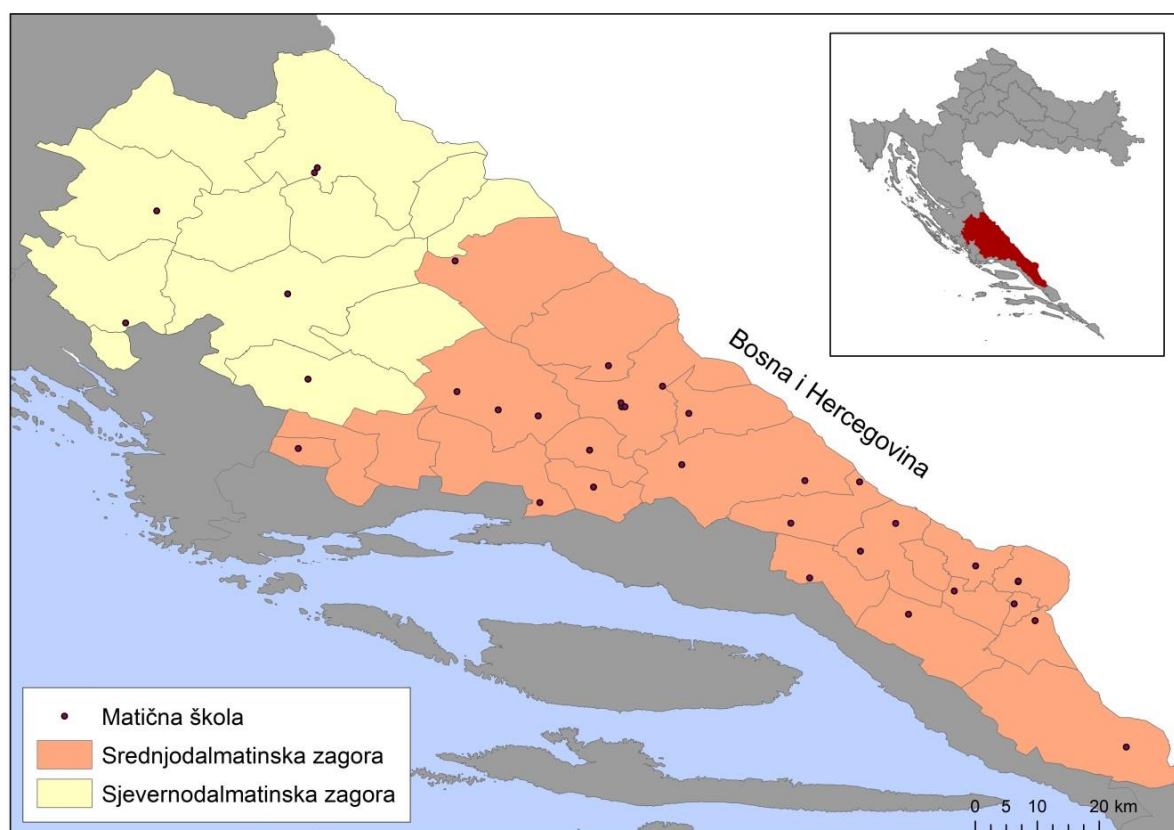
Izvor: Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, Državni zavod za statistiku, 2018.

Smanjenje broja učenika dovodi do smanjenja broja škola. S radom prestaju ponajviše područne škole u manjim naseljima. Iste škole u slučaju pojave novih učenika ponovno počinju s radom. U posljednjih deset godina na području Sjevernodalmatinske zagore tijekom većine školskih godina radi 21 škola. Broj škola u Srednjodalmatinskoj zagori postupno se smanjuje od školske godine 2008./2009. kada ih je bilo 105, do 2017./2018. kada ih je bilo 94. U ovom radu je analizirano 19 škola Sjevernodalmatinske i 96 škola Srednjodalmatinske zagore koje rade na području odabranih općina i upravnih gradova u tekućoj školskoj godini (2018./2019.). U Republici Hrvatskoj su od školske godine 2007./2008. do školske godine 2017./2018. s radom prestale 34 škole. Broj učitelja zaposlenih u promatranim školama varira iz godine u godinu. Broj učitelja zaposlenih u školama Sjevernodalmatinske zagore bio je jednak školskih godina 2007./2008. i 2017./2018. te iznosio 285 učitelja. U Srednjodalmatinskoj zagori broj učitelja je veći 2017./2018. no što je bio školske godine 2007./2008. i to za 19 učitelja. Broj učitelja u Republici Hrvatskoj također je za 3012 veći 2017./2018. u usporedbi sa 2007./2008.

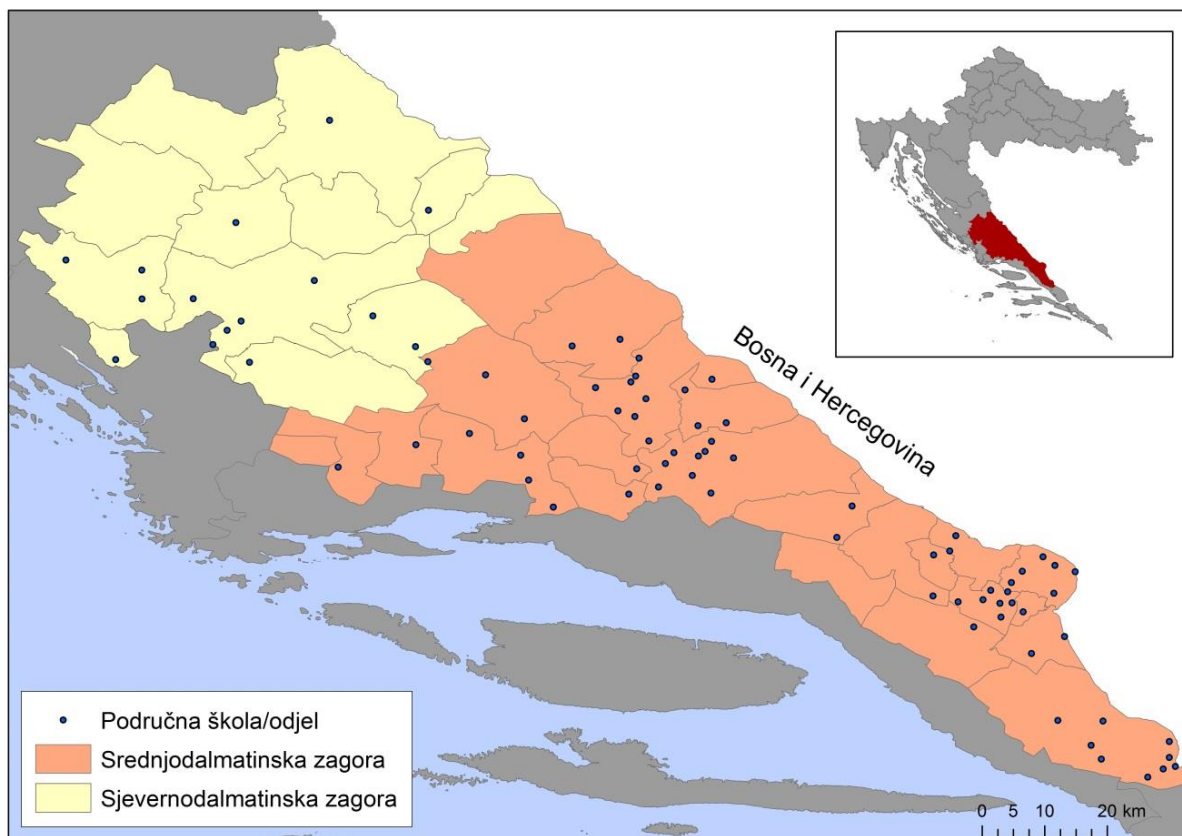
8. Osnovne škole u Sjevernodalmatinskoj i Srednjodalmatinskoj zagori

„Osnovnoškolski odgoj i obrazovanje obvezno je i besplatno za svu djecu u dobi od 6. do 15. godine života, a za djecu s većim teškoćama u razvoju najdulje do 21. godine života“ (URL 2). Pozivajući se na prethodnu rečenicu možemo zaključiti da sva djeca u dobi između 6. i 15. godine života na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore pohađaju osnovnu školu. Na početku školske godine 2018./2019. na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore učenici pohađaju 35 matičnih (sl. 19) i 80 područnih (sl. 20) državnih osnovnih škola koje će biti uključene u ovo istraživanje. U upravnim gradovima i općinama Sjevernodalmatinske zagore nalazi se šest matičnih osnovnih škola i 13 područnih škola od kojih je njih deset četverorazrednih. U Srednjodalmatinskoj zagori nalazi se 29 matičnih osnovnih i 67 područnih škola od kojih je njih 58 namijenjeno učenicima od prvog do četvrtog razreda. Nakon završena prva četiri razreda u područnoj četverorazrednoj školi učenici ostale razrede završavaju u matičnoj osnovnoj školi. U svim promatranim osnovnim školama učenicima putnicima osiguran je prijevoz do škole.

Sl. 19. Matične osnovne škole u općinama i upravnim gradovima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore na početku školske godine 2018./2019.

Izvor: Osnovne škole u Republici Hrvatskoj, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2018.

Sl. 20. Područne osnovne škole u općinama i upravnim gradovima Sjevernodalmatinske i Srednjojadrmatinske zagore na početku školske godine 2018./2019.

Izvor: Osnovne škole u Republici Hrvatskoj, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2018

8.1. Opremljenost osnovnih škola na početku školske godine 2018./2019.

„Državnim pedagoškim standardom osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj utvrđuju se minimalni infrastrukturni, financijski i kadrovski uvjeti za ostvarivanje i razvoj djelatnosti i podjednaki uvjeti za ujednačeni razvoj osnovnog školstva na čitavom području Republike Hrvatske“ (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, čl.5). Međutim, dio osnovnih škola ne ispunjava minimalne uvjete potrebne za normalno izvođenje nastave. U nastavku će biti provjerena opremljenost osnovnih škola Sjevernodalmatinske i Srednjojadrmatinske zagore prema pet kriterija – postojanje školske knjižnice, kuhinje, sportske dvorane, igrališta i informatičke učionice. Svi prikazani podatci dobiveni su na temelju analize godišnjih planova i programa odabranih škola. Informacije su u pojedinim godišnjim planovima i programima bile štire pa su dopunjavane kontaktiranjem pojedinih škola putem e-maila ili telefonski. Analiza je dovela do zaključka kako samo devet od 35 matičnih i jedna od 80 područnih osnovnih škola ispunjava svih pet

postavljenih kriterija što znači da samo oko 30 % osnovnoškolaca na ovom području ima „savršene“ školske uvjete. Nažalost, 24 od 80 područnih škola ne ispunjava ni jedan uvjet, odnosno 2,4 % učenika pohađa školu bez knjižnice, kuhinje, sportske dvorane, igrališta i informatičke učionice.

8.1.1. Školska knjižnica

„Suvremena je školska knjižnica informacijsko i komunikacijsko središte kvalitetne škole“ (URL 3). Svaka škola trebala bi imati knjižnicu i tako omogućiti svojim učenicima stjecanje navike čitanja i istraživanja. Školska knjižnica posebnu važnost ima u manjim i izoliranim naseljima gdje je možda i jedini pristup knjigama i informacijama. Danas, u doba interneta i modernih računalnih tehnologija često se zanemaruje važnost knjiga i baš zato je neophodno da učenici od najranije dobi imaju pristup knjigama. Na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore mnoge osnovne škole nemaju školsku knjižnicu, a veliki broj škola koje je imaju navode kao problem njenu nedovoljnu opremljenost. Na prostoru Sjevernodalmatinske zagore svih šest matičnih škola ima vlastitu školsku knjižnicu. Nažalost, samo jedna od deset četverorazrednih i dvije od tri osmorazredne područne škole imaju vlastitu knjižnicu. Situacija u školama Srednjodalmatinske zagore nije mnogo povoljnija, a na ovom prostoru čak četiri matične škole nemaju svoju školsku knjižnicu. Samo četiri osmogodišnje i dvije četverogodišnje područne škole imaju knjižnicu. Na promatranom području 88,57 % matičnih, 50 % osmogodišnjih područnih i samo 4,41 % četverogodišnjih područnih škola ima vlastitu školsku knjižnicu. Ovi podaci su zabrinjavajući kada znamo da se većina ovih škola nalazi u malim naseljima u kojima je dostupnost knjiga mnogo manja nego u velikim gradovima.

8.1.2. Školska kuhinja

Posljednjih godina u medijima se moglo čuti o važnosti osiguravanja toplog obroka za sve osnovnoškolce. Međutim, problem nastaje kada škole nemaju uvjete pripreme i serviranja obroka. Jedan od uvjeta je školska kuhinja o čijoj opremljenosti ovisi kvaliteta prehrane mnogih osnovnoškolaca. Nažalost, mnoge škole na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore nemaju školsku kuhinju. U Sjevernodalmatinskoj zagori školsku kuhinju ima pet matičnih i sve tri osmorazredne područne škole. Nažalost, samo četiri od deset četverorazrednih područnih škola ima školsku kuhinju. U Srednjodalmatinskoj zagori samo deset matičnih, tri osmorazredne područne i četiri četverorazrednih područnih škola imaju školsku kuhinju. Na promatranom području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske

zagore 42,86 % matičnih, 50 % područnih osmorazrednih i 11,76 % područnih četverorazrednih osnovnih škola imaju vlastitu školsku kuhinju.

8.1.3. Školska dvorana i igralište

Cilj osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja je između ostalog poticati i kontinuirano unaprjeđivati tjelesni razvoj učenika (URL 4), a jedno od sredstava izvršavanja tog cilja je nastava tjelesne i zdravstvene kulture koja je obvezan predmet u svih osam razreda osnovne škole. Kako bi se nastava tjelesne i zdravstvene kulture mogla neometano odvijati unutar osnovne škole potrebna je dovoljno velika i opremljena školska dvorana. Međutim, kada vrijeme to dozvoljava, nastava se može održavati i na vanjskim sportskim terenima, odnosno školskim igralištima. U ovom istraživanju školskim igralištem smatra se asfaltirano školsko igralište. U Sjevernodalmatinskoj zagori svih šest matičnih škola ima školsku dvoranu, dok igralište ima njih pet. Nadalje, na ovom prostoru dvije od tri osmorazredne područne škole imaju školsku dvoranu, dok sve tri imaju školsko igralište. Školsku dvoranu imaju samo dvije od deset, a školsko igralište pet četverorazrednih područnih škola na prostoru Sjevernodalmatinske zagore. Nažalost, ni prostor Srednjodalmatinske zagore ne može se pohvaliti dostatnim brojem školskih dvorana i igrališta. Na ovom prostoru 20 od 29 matičnih škola ima školsku dvoranu, dok školsko igralište ima njih 26. Dvije od devet osmorazrednih područnih škola imaju školsku dvoranu, dok njih sedam ima školsko igralište. Nažalost, samo tri od 58 četverorazrednih područnih škola na ovom prostoru imaju školsku dvoranu, a školsko igralište ima njih 31. Na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore školsku dvoranu ima 71,42 % matičnih, 33,33 % osmorazrednih područnih i 5,88 % četverorazrednih područnih osnovnih škola. Školsko igralište ima 91,43 % matičnih, 81,33 % osmorazrednih područnih i 51,47 % četverorazrednih područnih osnovnih škola na promatranom prostoru.

8.1.4. Informatička učionica

Informatika je od školske godine 2018./2019. postala obvezan predmet u svim 5. i 6. razredima osnovne škole. Odluka da se informatiku uvede kao obvezan predmet u osnovnim školama izazvala je pozitivne reakcije hrvatske javnosti. Međutim, mnogi su vrlo brzo uočili problem nedovoljne opremljenosti škola za izvođenje nastave ovog predmeta. Opremljene informatičke učionice i brza internetska veza osnove su za ostvarivanje ciljeva informatike kao obveznog predmeta. Ministarstvo znanosti i obrazovanja već je 2017. godine objavilo popis od 200 škola kojima će se donirati sredstva potrebna za opremanje škole radi uvođenja

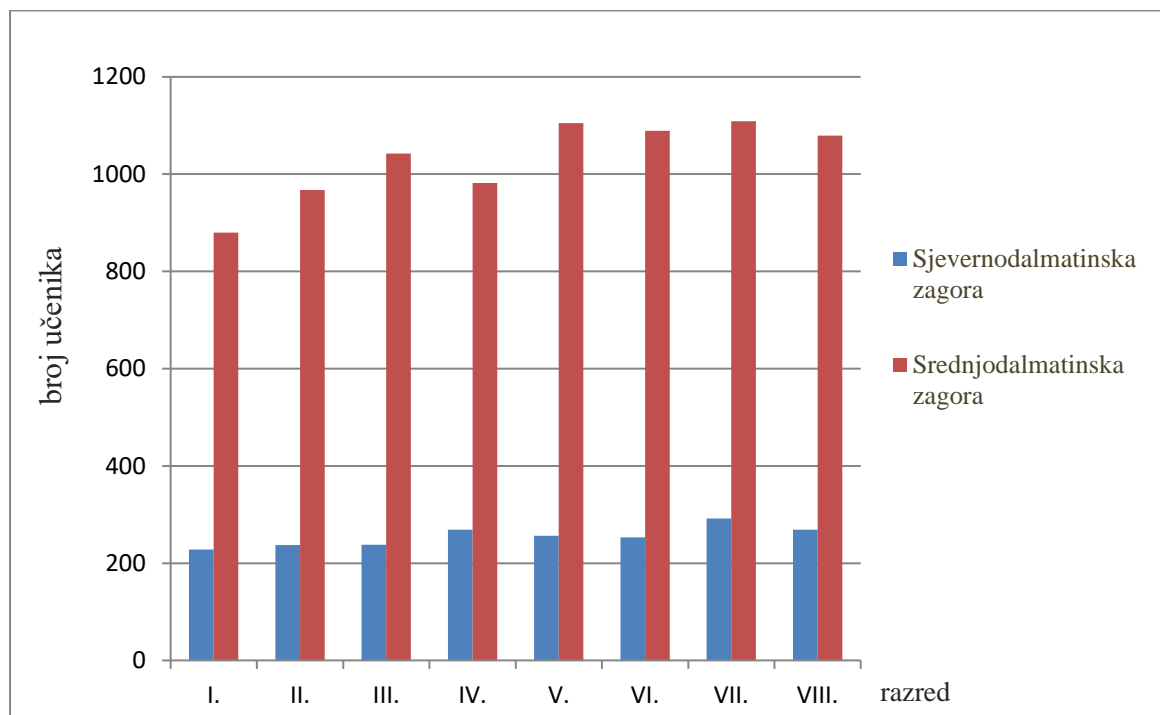
informatike kao obveznog predmeta (URL 5). Na popisu se nalazi 10¹ škola s područja Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore i to su: OŠ Jakova Gotovca – Unešić, OŠ „Stjepan Radić“ - Imotski, OŠ Stjepan Radić – Tijarica, OŠ Ostrog (PŠ Lečevica), OŠ Braće Radića – Baračević, OŠ Studenci, OŠ Kamešnica, OŠ Ante Starčevića – Dicmo, OŠ Trilj i OŠ Zmijavci. Sve nabrojane matične škole danas imaju informatičku učionicu. Međutim, i dalje mnoge područne škole nemaju informatičku učionicu i dovoljan broj računala. Zabilježeno je da određena škola ima informatičku učionicu ako je u godišnjem planu i programu škole navedeno postojanje informatičke učionice u zgradi škole. Sve matične škole na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore imaju vlastitu informatičku učionicu, a jedina iznimka je OŠ fra Pavla Vučkovića – Sinj koja koristi informatičku učionicu, sportsku dvoranu i igralište Franjevačke klasične gimnazije Sinj koja se nalazi u istoj zgradi. Na prostoru Sjevernodalmatinske zagore sve tri osmorazredne i samo jedna četverorazredna područna škola imaju informatičku učionicu. Na prostoru Srednjodalmatinske zagore za samo pet od devet osmorazrednih područnih škola navedeno je da imaju informatičku učionicu. Zbrojeno, informatičku učionicu na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore ima 97,14 % matičnih, 66,66 % osmorazrednih područnih i 1,47 % četverorazrednih područnih osnovnih škola.

---

¹ Među nabrojenim školama je i OŠ Ostrog čija se područna škola Lečevica nalazi u istoimenoj općini koja je dio Srednjodalmatinske zagore

9. Broj učenika po razredima školske godine 2018./2019.

Osnovne škole na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore na početku školske godine 2018./2019. pohađalo je 10295 učenika, od kojih je 76,49 % pohađalo matične škole. Udio učenika putnika iznosio je 26,40 %.

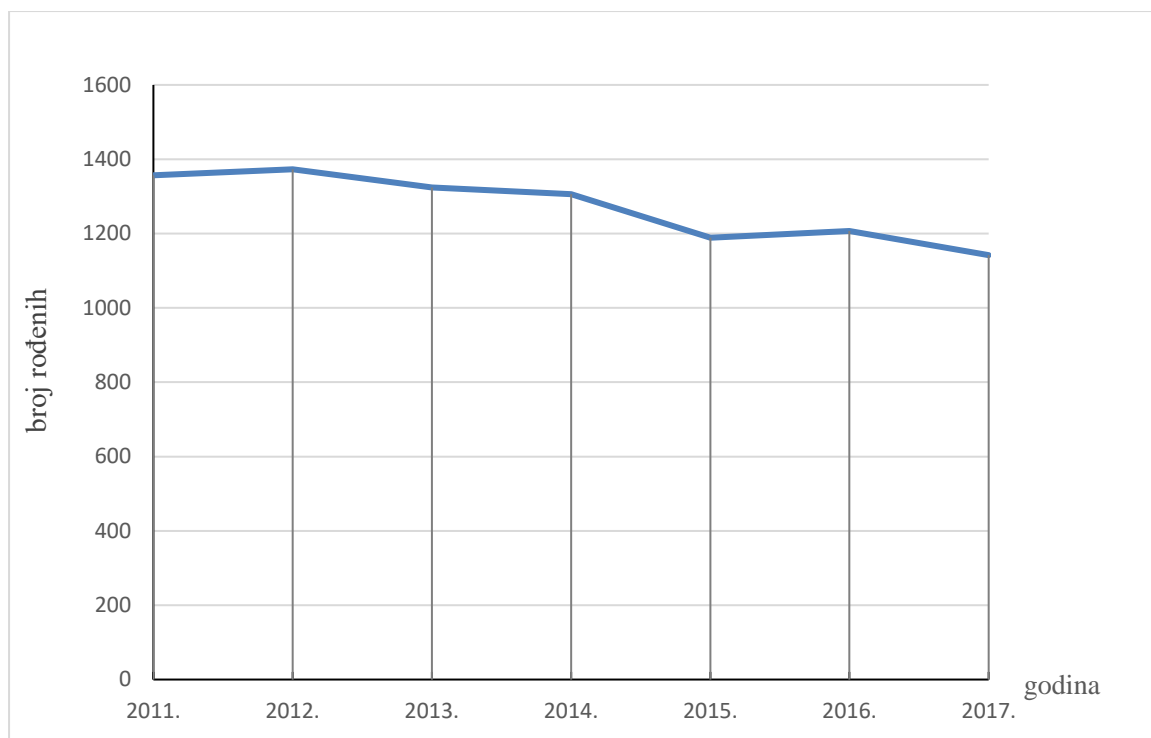

Sl. 21. Broj učenika po razredu u osnovnim školama Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore školske godine 2018./2019.

Izvor: Godišnji plan i program odabranih osnovnih škola, 2018.

10. Predviđanje broja učenika u budućnosti na temelju broja rođenih

Posljednjih godina u Hrvatskoj postoji trend iseljavanja čitavih obitelji s djecom što zajedno sa sve manjim brojem rođenih dovodi Hrvatsku do velikog demografskog, ali i gospodarskog problema. Odlaze mladi ljudi u fertilnoj dobi, najčešće obrazovano i radno sposobno stanovništvo koje bi trebalo biti temelj društvenog i gospodarskog razvoja. Hrvatska iz godine u godinu ostaje bez temelja, a sve manji broj djece znači sve neizvjesniju budućnost. Svake školske godine u školskim klupama sve je manje prvašića, a vrlo se malo čini kako bi se negativni trendovi zaustavili. Kratkoročne mjere poput naknade za novorođenče samo su kratkoročna mjera i pokušaj zamjene nepostojeće populacijske politike. Potrebno je ulagati u djecu i njihovo obrazovanje, vrtiće i škole, obitelji i njihove domove te najvažnije – potrebno je ulagati u rast i razvoj. Na području Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore primijećeno je konstantno opadanje broja učenika, što je očekivano s obzirom na prirodno kretanje i migracijsku bilancu. U nastavku rada bit će izložena projekcija kretanja broja učenika prvih razreda osnovnih škola u idućih nekoliko godina na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore. Broj učenika bit će računat pod pretpostavkom da svako dijete koje se rodi u nekoj općini i upravnom gradu u istoj općini/upravnom gradu upiše osnovnu školu. Dakle, moguća emigracija djece bit će zanemarena. Za izračun će biti korišteni podatci Državnog zavoda za statistiku o broju živorođenih za svaku promatranu godinu na razini upravnog grada/općine. Kako nemamo podatke o broju rođenih prema mjesecima u godini, računat će se da je polovica djece rođene npr. 2011. godine u osnovnu školu krenulo školske godine 2017./2018., dok je druga polovica u školu krenula iduće 2018./2019. godine.

Sl. 22. Broj rođenih u Sjevernodalmatinskoj i Srednjudalmatinskoj zagori od 2011. do 2017. godine

Izvor: Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018

Na grafičkom prikazu (sl. 22) možemo vidjeti kako se broj živorođenih smanjuje u posljednjih sedam godina. Također, broj učenika prvih razreda smanjivat će se vjerojatno još i više zbog emigracijskog obilježja promatranog prostora.

Tab. 6. Predviđeni i stvarni broj učenika Sjevernodalmatinske i Srednjudalmatinske zagore po razredima osnovne škole

Školska godina	2018./2019.	2019./2020.	2020./2021.	2021./2022.	2022./2023.	2023./2024.
Predviđeni broj učenika prvog razreda	1365	1348	1315	1248	1198	1174
Stvarni broj učenika prvog razreda	1108	-	-	-	-	-

Izvor: Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018; Godišnji plan i program OŠ, Internetske stranice OŠ, 2018.

U tablici 6 je vidljivo kako postoji razlika između stanja predviđenog brojem živorođene djece i stvarnog stanja broja učenika prvih razreda na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore školske godine 2018./2019. Razliku djelomično možemo objasniti seljenjem čitavih obitelji s djecom iz upravnih gradova/općina, ali i odlaskom manjeg broja djece u škole izvan matične općine. Možemo zaključiti da je opstanak mnogih škola na prostoru Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore ugrožen ne samo zbog sve manje rodnosti, veći i zbog sve veće emigracije.

11. Prijedlozi za unaprjeđenje osnovnih škola

Pod pojmom pedagoškog standarda osnovne škole mnogi podrazumijevaju samo tehničke uvjete odgojno-obrazovnog procesa, kao što su stanje infrastrukture i tehnološka opremljenost škole, a zanemaruje se kvaliteta nastavnog procesa. U prethodnoj analizi opremljenosti škola pružen je uvid u postojanje ili nepostojanje osnovnih uvjeta za održavanje nastave u promatranim školama. U školama Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore u pitanje se dovodi stanje infrastrukture škola i njihovih vanjskih školskih prostora. Školske zgrade su u većini slučajeva stare, a školska dvorišta neograđena i neuređena. Najveći problem su područne škole i odjeli koje najčešće u školskoj zgradi imaju samo nekoliko učionica bez dodatnih i neophodnih sadržaja poput sportske dvorane, školske knjižnice, kuhinje i prostora u kojem bi se učenici mogli družiti za vrijeme odmora ili nakon završetka nastave. U velikom dijelu škola Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore osiguravaju se samo osnovni uvjeti u kojima se djeca ne mogu u potpunosti razviti i iskoristiti svoje potencijale. Živimo u doba globalizacije kada se veliki dio naših života, željeli mi to ili ne, odvija uz pomoć računala. Računalo je u razvijenom svijetu postalo gotovo neophodno za život, a tako i za nastavni proces. U Hrvatskoj se računala u nastavi koriste godinama, a informatika koja je do sada bila izborni predmet, školske godine 2018./2019. postaje obvezni. Nažalost, na prostoru Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore postoje škole u kojima nije omogućen rad učenika na računalima zbog nedostatka ili malog broja računalne opreme. Najveći problem su područne škole i odjeli u kojima se rijetko može naći informatička učionica, dok matične škole imaju informatičke učionice. Međutim, neke matične škole su opremu potrebnu za izvođenje nastave informatike dobile tek unazad nekoliko godina kao pripremu za uvođenje informatike kao obveznog predmeta. Osim nedostatka informatičke učionice u školama Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore veliki je problem nedostatak školske knjižnice čije bi postojanje trebalo poticati djecu na učenje, istraživanje i razvoj. Pravilno izvođenje nastave tjelesne i zdravstvene kulture te psihomotorički razvoj učenika onemogućava nedostatak sportskih dvorana i igrališta u školama. U nastavnim planovima i programima škola navodi se izvođenje nastave tjelesne i zdravstvene kulture u neopremljenim učionicama i školskim hodnicima kao kratkoročno rješenje problema. Nedostatak školske kuhinje i prostora za druženje i odmor učenika pretvara školu u prostor gdje se dolazi samo radi obrade nastavnih sadržaja. Međusobno druženje i provođenje slobodnog vremena u školi tako je onemogućeno, a učenici vrlo često u školi nemaju prostor u kojem mogu čekati školski autobus nakon završetka nastave.

Republika Hrvatska godinama je u financijskim problemima, a ulaganje u obrazovanje nažalost nikada nije bilo prvo na listi prioriteta. Za izgradnju novih škola, sportskih dvorana i igrališta, opremanje knjižnica, informatičkih učionica i kuhinja potrebna su velika financijska sredstva koja najčešće slabo gospodarski razvijene općine Sjevernodalmatinske i Srednjo-dalmatinske zagore nemaju. Ipak, primjer općine Klis pokazuje kako je moguće demografski i gospodarski napredak ako se poslože prioriteta, a novac uloži u budućnost. Ova općina poduzela je niz mjera s ciljem ostvarenja pozitivne prirodne promjene i povećanja broja stanovnika, a te mjere uključivale su vrtiće i osnovne škole. Naime, u općini se radi na uvođenju statusa majke odgajateljice, ulagalo se u školsku i vrtićku infrastrukturu, kupovali su se udžbenici i radne bilježnice za osnovnoškolce te se ulagalo u rješavanje stambenog pitanja mladih obitelji. Mjere su urodile plodom, a općina Klis je 2017. godine imala najveći broj rođenih u posljednjih 20 godina (URL 6). Općina Klis prepoznala je važnost obrazovanja i dala primjer ostalim općinama koje se nalaze u sličnoj situaciji. Međutim, bez potpore vladajućih lokalna zajednica i osnovne škole ne mogu mnogo utjecati na poboljšanje niza tehničkih uvjeta u školama, ali zato mogu utjecati na unutarne unaprjeđenje škole. Neke od ideja za unaprjeđenje škola bit će izložene u nastavku rada.

Većina promatranih škola nalazi se u manjim seoskim naseljima što se može percipirati kao limitirajući faktor. Međutim, prema istraživanjima škole u manjim seoskim naseljima imaju mnoge prednosti u usporedbi sa školama u velikim naseljima (Miljević-Riđički, Pahić i Vizek Vidović, 2011). Škola je u takvim naseljima najčešće kulturno i društveno središte kojem se pridaje velika važnost te postoji jaka povezanost lokalnog stanovništva i škole. Poznata je rečenica kako u malom mjestu svatko svakoga zna pa tako možemo pretpostaviti da roditelji poznaju učitelje, učenici učitelje i roditelji ostale roditelje i izvan školskog okruženja. Ta činjenica može pomoći u boljoj komunikaciji škole i roditelja koja je vrlo važna za napredak škole, ali i cijele lokalne zajednice. U malim naseljima lakše se javlja osjećaj pripadnosti, a lokalna poduzeća sklonija su pomagati školama (Hornby i White, 2010a prema Miljević-Riđički, Pahić i Vizek Vidović, 2011). Djeca u školi provode jedan dio svoga vremena, dok drugi većinom provode kod kuće s roditeljima. Dobra komunikacija roditelja i škole važna je kako bi se ostvarili zadani ciljevi i pomoglo učenicima da razvijaju svoje potencijale. Dakle, jedan od načina unaprjeđenja škola je stvaranje bolje komunikacije između roditelja i škole. Roditelji postaju uključeni u aktivnosti svoje djece, a sami mogu davati prijedloge za unaprjeđenje nastave i izvannastavnih aktivnosti. Zaposlenici škole, roditelji i učenici tako bi mogli sudjelovati u zajedničkim aktivnostima, zajedno organizirati sportska događanja,

sajmove, kvizove, izlete, druženja sa starijim stanovnicima i druge manifestacije koje bi pomogle međusobnom povezivanju ne samo škole i roditelja, već cijele lokalne zajednice. Veliki dio odgovornosti za funkcioniranje osnovne škole je na lokalnoj zajednici (Buljubašić-Kuzmanović i Kretić-Majer, 2008) koju bi se na ovaj način moglo uključiti u rad škole, a školu bi se uključilo u rad i napredovanje lokalne zajednice. Učenici velik dio svog vremena provode u školama, ali je to vrijeme najčešće obilježeno učenjem nastavnih sadržaja i vrednovanjem postignutih znanja. Škola se može približiti učenicima planiranjem izvannastavnih aktivnosti, koje bi učenici samostalno birali. Izvannastavne aktivnosti u školi omogućavaju učenicima razvoj potencijala te potiču samoaktualizaciju i individualni razvoj. Učenici tako slobodno vrijeme provode organizirano ulažući ga u vlastiti napredak, a smanjuje se mogućnost pojave društveno neprihvatljivih ponašanja (Martinčević, 2010). Izvannastavne aktivnosti trebaju biti kreativno osmišljene, dobro organizirane i raznolike, a važno je da svim učenicima, neovisno o njihovom školskom uspjehu ili socijalnim vještinama, bude omogućeno sudjelovanje. Učitelj je glavni kreator i voditelj izvannastavnih aktivnosti, on motivira učenike na rad i razvoj te svojom kreativnošću potiče učeničku. Izvannastavne aktivnosti dobar su način uključivanja povučenijih i „lošijih“ učenika u život škole, a postoji mogućnost da isti učenici u neformalnom okruženju pokažu interes, dobiju samopouzdanje, prevladaju strahove i osvoje simpatije vršnjaka (Zrilić i Košta, 2009). Prostor Srednjo-dalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore slabije je gospodarski razvijen, a za njegov napredak potrebno je obrazovati i motivirati mlade koji mogu donijeti promjene u budućnosti. Izvannastavne aktivnosti izvrstan su način da učenici već u osnovnoj školi nauče voljeti svoj zavičaj i čuvati tradiciju. Također, učenici putem izvannastavnih aktivnosti mogu razvijati poduzetnički duh i ideje koje kasnije mogu doprinijeti razvoju njihovog kraja i iskorištavanju dosad neiskorištenih potencijala. Lokalna zajednica i škola trebaju surađivati i ulagati u obrazovanje jer jedino tako mogu doći do napretka i zaustavljanja negativnih demografskih procesa. Za ostvarivanje kvalitetnog nastavnog procesa, ali i izvannastavnih aktivnosti potrebna je edukacija učitelja i ostalih sudionika odgojno-obrazovnog procesa. Učitelj mora biti spreman na cjeloživotno obrazovanje, dobru komunikaciju i timski rad (Zrilić i Košta, 2009) kako bi postizao kvalitetne rezultate. Dodatna edukacija učitelja tako je ključna za unaprjeđenje škola jer su učitelji glavni pokretači aktivnosti koje trebaju biti dobro osmišljene i primijenjene učenicima. Unaprjeđenje odgoja i obrazovanja temelji se ne kontinuiranom praćenju i vrednovanju (Buljubašić-Kuzmanović i Kretić-Majer, 2008). U tradicionalnim školama vrednovao se samo kognitivni razvoj učenika, te se vrednovanje učenika svodilo na svrstavanje u ocjensku kategoriju. Danas je potrebno uvesti formativno

vrednovanje, odnosno procjenu kvalitete procesa učenja i poučavanja (Buljubašić-Kuzmanović i Kretić-Majer, 2008) Pažnja bi se trebala obratiti i na afektivni i psihomotorički razvoj učenika, te bi se učenicima trebalo objašnjavati što rade dobro, a što loše i kako to popraviti. Učitelji bi također trebali pratiti i samovrednovati svoj rad jer primjećivanje nedostataka vodi do njihovog ispravljanja te jačanja nastavnog procesa, škole i poticanja kvalitete. Škole bi trebale međusobno više surađivati, ostvarivati zajedničke projekte i poticati učenike i učitelje na međuškolsku suradnju. Mnogo je načina da se škola ojača, ali većina njih zahtijeva mnogo vremena, truda, kreativnosti, motiviranosti i ljubavi prema vlastitom poslu. Uključivanje roditelja i lokalne zajednice može dovesti do jačanja kulturnog identiteta i povezanosti sa zavičajem, a kasnije i do gospodarskog napretka. Izvannastavne aktivnosti, edukacija učitelja i kontinuirano vrednovanje mogu potaknuti veću zainteresiranost učenika, razvoj socijalnih kompetencija, bolju komunikaciju i na kraju kvalitetnije rezultate. Učenici će nakon ovakvog odgojno-obrazovnog procesa biti ljudi koji znaju razmišljati, vole istraživati i mogu učiniti mnogo za vlastitu lokalnu zajednicu. Mladi obrazovani ljudi pametnim potezima mogu potaknuti gospodarstvo i demografsku obnovu prostora. Osnovne škole i obrazovanje temelj su gospodarskog napretka i demografskog oporavka Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore.

12. Zaključak

Demografsko propadanje prostora Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore usko je povezano s lošom gospodarskom situacijom ovoga prostora. Promatrani prostor stanovništvo gubi prirodnim padom i negativnom migracijskom bilancom, a negativni procesi zahvatili su gotovo sve promatrane upravne gradove i općine. Prostori Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore od 1991. do 2011. godine izgubili su veći postotak stanovništva od Hrvatske u cjelini. Mlado radno sposobno stanovništvo u fertilnoj dobi odlazi, a u Sjevernodalmatinskoj i Srednjodalmatinskoj zagori ostaje staro stanovništvo koje teško može doprinijeti gospodarskom razvoju prostora. Za gospodarski razvoj potrebni su mladi obrazovani ljudi koji će svojim idejama i upornošću dovesti do napretka i iskorištavanja potencijala. Negativna demografska slika ima negativan utjecaj na broj učenika kojih je svake školske godine sve manje, a smanjenjem broja učenika gase se i neke područne osnovne škole. Broj učitelja se zadnjih godina na ovom prostoru povećao unatoč smanjenju broja učenika. Škola je u malim naseljima kulturno i društveno središte te je njezino gašenje veliki gubitak za lokalnu zajednicu. Ulaganjem u škole i obrazovanje učenicima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore omogućilo bi se da u jednakim uvjetima kao i ostali hrvatski učenici ostvaruju svoje potencijale. Kreativni učenici koji znaju misliti, vole istraživati i razvijati svoje potencijale postaju najveće bogatstvo prostora. Osnovne škole tako postaju „tvornice“ kreativnih i sposobnih mladih ljudi koji u budućnosti mogu potaknuti gospodarski razvoj svoga kraja. Gospodarski razvoj usko je povezan s demografskim oporavkom jer ljudi svojoj djeci žele pružiti ekonomsku sigurnost i budućnost. Sjevernodalmatinska i Srednjodalmatinska zagora danas nisu prostori koje mladi vide kao dobro mjesto za podizanje obitelji no to se u budućnosti radom i trudom mladih stanovnika može promijeniti. Jačanje funkcija centralnog općinskog naselja, ulaganje u škole i učenike te razvijanje za prostor primjerenih gospodarskih aktivnosti može dovesti do pozitivnih demografskih kretanja i spašavanja ovog zaboravljenog prostora.

13. Prijedlog projektne nastave u OŠ Studenci

Ulaganje u obrazovanje mladih generacija trebalo bi biti prioritet cijele Hrvatske, a posebice slabije razvijenih općina Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore. Jačanje osnovnih škola može pomoći razvoju mladih ljudi koji znaju misliti i mogu unijeti promjene u gospodarski i demografski oslabljen prostor. Projektna nastava otvara mogućnosti za unaprjeđenje rada škole i njeno povezivanje s lokalnom zajednicom. Učenici na ovaj način aktivno stječu znanje, razvijaju socijalne odnose i uče primjenjivati stečena znanja u životu i na problemima i resursima lokalne zajednice (Visković, 2016). Projektna nastava omogućuje učenicima bavljenje temom koja im je bliska, potiče znatiželju i postavlja temelj za cjeloživotno učenje. Nastavnik svoje kreativne ideje prenosi na učenike te ih motivira na kreativnost i kritičko razmišljanje. Ideja projektne nastave je osmisliti istraživanje, provesti ga i riješiti problem (Fabijančić, 2014), a učenici i nastavnici zajedničkim trudom i radom dolaze do rezultata. U nastavku rada bit će ponuđen plan za provođenje projektne nastave u OŠ Studenci, koja se nalazi u općini Lovreć u Srednjodalmatinskoj zagori. Cilj ove projektne nastave je potaknuti učenike da razmišljaju o zavičaju, uvide njegove probleme, potencijale i ponude moguća rješenja problema. Ovakvim i sličnim projektima učenici se povezuju s lokalnom zajednicom, a kraj u kojem žive počinju gledati drugim očima – kroz probleme i mogućnosti razvoja. Naselje Studenci u kojemu se nalazi istoimena škola suočava se s velikim demografskim gubitcima uzrokovanim prirodnim padom i negativnom migracijskom bilancom. Od prvog modernog popisa stanovništva do danas u Studencima je maksimalan broj stanovnika zabilježen popisom 1921. godine (2333 stanovnika), dok je najmanji broj stanovnika (456) zabilježen 2011. godine. Udio mladog stanovništva do 14 godina starosti 2011. godine iznosio je 14,69 %, dok je udio stanovništva starijeg od 65 godina iznosio 28,07 % . Škola koja je nekada imala i više stotina učenika, školske godine 2018./2019. imala ih je samo 25. Negativni demografski trendovi negativno utječu na jednu od najstarijih škola Imotske krajine pa je zato baš ona idealna za ostvarivanje ove projektne nastave.

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE	
Naziv i sjedište škole	Osnovna škola Studenci, Studenci
Obrazovni program (zanimanje)	
Ime i prezime nastavnika	Nikolina Malenica
Datum izvođenja nastavnog sata	
Naziv nastavne jedinice	Demografska kretanja Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore i utjecaj na mrežu osnovnih škola: primjer OŠ Studenci
Razred	8.
Tip sata	Projektna nastava
Kompetencije	Ciljevi učenja
1. Geografska znanja i vještine	- otkriti razloge smanjenja broja učenika OŠ Studenci - otkriti utječe li slaba gospodarska razvijenost Srednjodalmatinske zagore na smanjenje broja učenika u školi - istražujući povijest škole otkriti postoji li razdoblje naglog pada broja učenika ili se pad događao postupno - istražiti utjecaj negativnih demografskih kretanja na život lokalne zajednice - upoznati se s radom Državnog zavoda za statistiku - upoznati se s jednostavnim, za dob učenika primjerenim, statističkim metodama - upoznati se s metodama prikupljanja podataka - dati prijedlog za poboljšanje demografske i gospodarske situacije kraja u kojemu se nalazi škola

2. Metodička kompetencija	- primijeniti pravila za rad na tekstu - primijeniti pravila za samostalni rad i rad u skupinama - primijeniti pravila za analizu statističkih podataka - razvijati kritičko mišljenje i vještine rješavanja problema - razvijati sposobnost integracije nastavnih sadržaja i resursa (problema) lokalne zajednice - razvijati učenje otkrivanjem
3. Komunikacijska kompetencija	- razvijati usmenu i pisanu komunikaciju na standardnom hrvatskom jeziku - razvijati sposobnost argumentiranja stavova - razvijati sposobnost usmenog izražavanja znanja i misli - razvijanje komunikacije i suradnje s ostalim učenicima - razvijanje komunikacije učenika s učiteljima i pripadnicima lokalne zajednice
4. Socijalna kompetencija	- razvijanje pozitivnog radnog okruženja - povećanje motivacije učenika - pridržavanje dogovora i pravila za rad - aktivno sudjelovanje u radu - razvijanje međusobne suradnje i poštovanja među učenicima - pridržavanje vremenskog okvira za izvršenje zadatka - preuzimanje odgovornosti - sustavno praćenje, analiziranje i procjena uspješnosti vlastitog rada - veća radoznalost učenika

TIJEK PROJEKTNE NASTAVE

Etape	Cilj etape	Opis aktivnosti učitelja	Opis aktivnosti učenika
Uvod	- uvesti učenike u projekt te ih motivirati za rad	- izabrati temu projekta - utvrditi glavne ciljeve projekta - provjeriti dosadašnja znanja učenika raspravom, postavljati pitanja i bilježiti učeničke odgovore - izraditi plan istraživanja (vremenski i prostorni okvir, definiranje zadataka, određivanje metoda rada, podjela	- prezentiraju dosadašnja znanja povezana s temom projekta - postavljaju pitanja vezana uz projekt - pokazuju interes za temu - daju prijedloge za organizaciju rada

		učenika u skupine i dodjela zadataka svakoj skupini) - motivirati učenike	
Glavni dio	- provesti istraživanja i analize te raspraviti o rezultatima	- prikupljanje materijala i informacija - provođenje suradnje s lokalnom zajednicom i Državnim zavodom za statistiku - pomoć i podrška učenicima pri provođenju istraživanja - suradnja s učenicima pri prikupljanju informacija putem anketa - motiviranje učenika tijekom procesa istraživanja - pomoć pri analizi statističkih podataka - organizacija rasprave nakon analize literature i prikupljenih statističkih podataka - usmjeravanje učeničke rasprave - bilježenje učeničkih misli i zaključaka - kontinuirano praćenje vlastitog i rada učenika	- sudjeluju u prikupljanju materijala i informacija - pokazuju zanimanje i postavljaju pitanja o radu Državnog zavoda za statistiku - stječu vještinu pronalaženja i prikupljanja podataka na internetskim stranicama DZS-a - rukovode vlastitim radom - uče misleći, radeći i razgovarajući s ljudima iz lokalne zajednice, školskim kolegama i zaposlenicima Državnog zavoda za statistiku - sudjeluju u izradi anketnog listića i pod vodstvom učiteljice provode anketno istraživanje - uz pomoć učiteljice analiziraju prikupljene podatke - iznose vlastita mišljenja i zaključke te uvažavaju ona drugih učenika koji su radili na projektu - prate vlastiti rad na projektu
Završni dio	- prezentirati rezultate istraživanja te vrednovati vlastiti rad	- usmjeravanje i vođenje učenika u donošenju zaključaka - pomoć pri prikazu dobivenih rezultata	- prezentiranje rezultata analize pisanjem izvještaja - samovrednovanje, vrednovanje rada učiteljice i ostalih učenika i procjena

		- samovrednovanje i formativno vrednovanje učenika (pokazati učenicima kako mogu unaprijediti kvalitetu svoga rada) - formativno vrednovanje učenika – sličnom raspravom i pitanjima kao u uvodnom dijelu projekta procijeniti usvojenost znanja i vještina učenika. Usporedbom odgovora na pitanja prije i poslije projekta procijeniti do kolikog je napretka došlo kod pojedinih učenika - učenike nagraditi objavom rezultata njihovog rada u školskom listu ili na internetskim stranicama škole te svakom sudioniku projekta dodijeliti pohvalnicu	uspješnosti projekta

Nastavne metode: metoda usmenog izlaganja, metoda razgovora, metoda rada na tekstu, metoda rada na računalu

Oblici rada: samostalni rad, rad u paru, skupni rad, projektna nastava

Nastavna sredstva i pomagala: udžbenik geografije za 8. razred osnovne škole, stručna literatura vezana uz temu projekta, podatci Državnog zavoda za statistiku, školski ljetopis

Popis literature i izvora za učitelja/nastavnika

Faričić, J., 2011: Zagora – dobitnik ili gubitnik u litoralizaciji sredanje Dalmacije, u: *Međunarodni znanstveni skup: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije: zbornik radova* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Zadar – Dugopolje, 19. - 21. listopada 2010., Sveučilište u Zadru, Zadar, Zagreb, Split, 101-115.

Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Zadar.

Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

Nejašmić, I., 2008: *Stanovništvo Hrvatske: Demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.

Nejašmić, I., 2014: Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa, *Migracije i etničke teme* 30 (3), 405-435.

Šterc, S., Komušanac, M., 2012: Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – Izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 21 (3), 693-713.

Wertheimer-Baletić, A., 2005: Demografija Hrvatske – Aktualni demografski procesi, *Diacovensia: teološki prilozi* 13 (1), 97-118.

Prilozi

Prilog 1 : ANKETA

Anketa o mišljenju stanovnika naselja Studenci vezano uz demografska kretanja i njihov utjecaj na OŠ Studenci

Poštovani, ova anketa se provodi u sklopu projektne nastave geografije OŠ Studenci. Istraživanje provode učenici osmog razreda OŠ Studenci uz pomoć učiteljice geografije.. Anketa je anonimna i rezultati će se prikazivati isključivo zbirno.

Spol ispitanika (zaokružiti) : M   Ž

Dob ispitanika : _____

Status (upisati x u kvadrat ispred odgovarajućeg pojma): učenik/ica osnovne škole

učenik/ica srednje škole

student/ica

zaposlen/a

nezaposlen/a (traži zaposlenje)

nezaposlen/a (ne traži zaposlenje)

umirovljenik/ica

ostalo : _____

1. a) Jeste li zadovoljni uvjetima života u svome naselju (Studencima)?

DA   NE   NE ZNAM

b) Ako je odgovor NE, s čime niste zadovoljni (što Vam nedostaje) u Studencima?

_____

_____

2. a) Biste li se iselili iz Studenaca?

DA   NE   NE ZNAM

b) Zašto biste se preselili (ako je odgovor na 2. a DA)?

---

c) Gdje biste se preselili?

- U drugo naselje iste općine (Lovreć)
- U drugu općinu Splitsko-dalmatinske županije
- U drugu županiju
- Izvan Republike Hrvatske

3. a) Znete li nekoga tko je u zadnjih desetak godina trajno napustio Studence?

- DA   NE

b) Znete li razlog preseljenja?

---

4. a) Znete li nekoga tko se u zadnjih desetak godina vratio trajno živjeti u Studence?

- DA   NE

b) Znete li razlog povratka?

---

5. U kojoj se mjeri slažete sa sljedećim izjavama? (1 – ne slažem se, 2 – uglavnom se ne slažem, 3 – neodlučan sam, 4 – uglavnom se slažem, 5 – slažem se)

Studenci su nedovoljno gospodarski razvijeni	1	2	3	4	5
Loša gospodarska razvijenost glavni je uzrok iseljavanja iz Studenaca	1	2	3	4	5
U Studencima i okolici nedostaje radnih mjesta	1	2	3	4	5
Studenci i okolica imaju potencijala za gospodarski rast i razvoj	1	2	3	4	5
Mladi i obrazovani ljudi mogu doprinijeti gospodarskom razvoju Studenaca	1	2	3	4	5
Iseljavanje iz Studenaca bi se smanjilo kada bi gospodarski uvjeti bili bolji	1	2	3	4	5
Bolje opremljena osnovna škola i kvalitetnije nastavne i izvannastavne aktivnosti pomogle bi manjem iseljavanju obitelji s djecom	1	2	3	4	5
Dobra populacijska politika doprinijela bi većoj rodности u Studencima	1	2	3	4	5
Treba ulagati u obrazovanje jer je ono temelj napretka	1	2	3	4	5

6. Imate li prijedlog kako smanjiti loše demografske trendove i unaprijediti gospodarstvo u

Studencima? Kako?

---

7. Imate li prijedlog kako unaprijediti OŠ Studenci?

Literatura i izvori

- Buljubašić-Kuzmanović, V., Kretić Majer, J., 2008: Vrednovanje i samovrednovanje u funkciji istraživanja i unapređivanja kvalitete škole, *Pedagoški istraživanja* 5 (2), 139-149.
- Drnić, I., Trimmis K., Hale, A., Madgwick, R., Reed, K., Barbir, A., Mađerić, M., 2018: Nalazi iz marginalnih prostora: Rezultati istraživanja Male (Nove) pećine pokraj Muća i neolitik Dalmatinske zagore, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 35 (1), 29-70.
- Fabijančić, V., 2014: Projektna nastava: primjena u izradi istraživačkih radova učenika, *Educatio biologae: časopis edukacije biologije* 1 (1), 89-96.
- Faričić, J., 2011: Zagora – dobitnik ili gubitnik u litoralizaciji srednje Dalmacije, u: *Međunarodni znanstveni skup: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije: zbornik radova* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Zadar – Dugopolje, 19. - 21. listopada 2010., Sveučilište u Zadru, Zadar, Zagreb, Split, 101-115.
- Fričanović, M., 1984: Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj, *Acta Geographica Croatica* 19 (1), 29-37.
- Glamuzina, M., Glamuzina, N., Šiljeg, A., 2009: *Demografski aspekti ruralnih dijelova srednjodalmatinske zagore*, u: *Zbornik – Prvi međunarodni geografski znanstveni simpozij – Transformacija ruralnog područja u uvjetima tranzicije i integriranja u Europsku Uniju* (ur. Mišković, M., D.), Kupres, 7. - 10. svibnja 2009., Univerzitet u Banja Luci, Banja Luka, 469-487.
- Hodžić, M., Šore, Ž., 2011: Neke klimatske posebnosti prostora Srednjodalmatinske zagore i njihov odnos prema priobalju, u: *Međunarodni znanstveni skup: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije: zbornik radova* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Zadar – Dugopolje, 19. - 21. listopada 2010., Sveučilište u Zadru, Zadar, Zagreb, Split, 269-321.
- Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Zadar.
- Marinov, N., 2011: Školske prilike kao odraz demografskog stanja u splitskoj Zagori, u: *Međunarodni znanstveni skup: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije: zbornik radova* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Zadar – Dugopolje, 19. - 21. listopada 2010., Sveučilište u Zadru, Zadar, Zagreb, Split, 655-667.
- Martinčević, J., 2010: Provođenje slobodnog vremena i uključenost učenika u izvannastavne aktivnosti unutar škole, *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* 56 (24), 19-34.
- Matas, M., Faričić, J., 2011: Zagora- uvodne napomene i terminološke odrednice, u: *Međunarodni znanstveni skup: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije: zbornik radova* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Zadar – Dugopolje, 19. - 21. listopada 2010., Sveučilište u Zadru, Zadar, Zagreb, Split, 45-74.
- Miljević-Rički, R., Pahić, T., Vizek Vidović, V., 2011: Suradnja roditelja i škole u Hrvatskoj: sličnosti i razlike urbanih i ruralnih sredina, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 49 (2), 165-184.

- Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
- Nejašmić, I., 2008: *Stanovništvo Hrvatske: Demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
- Nejašmić, I., 2014: Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa, *Migracije i etničke teme* 30 (3), 405-435.
- Nejašmić, I., 1999: Općina Šestanovac: prilog poznavanju demogeografske problematike u Srednjoj dalmatinskoj zagori, *Geografski horizont* 45 (1/2), 101-109.
- Riđanović, J., 1993: *Hidrogeografija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Rubić, I., 1957: *Planimetrijska i altimetrijska razdioba naselja i stanovništva srednje Dalmacije*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Šegota, T., Filipčić, A., 1996: *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šterc, S., Komušanac, M., 2012: Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – Izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 21 (3), 693-713.
- Visković, I., 2016: Projektna nastava kao područje unaprjeđenja kvalitete škole, *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu* 46 (tematski broj), 381-391.
- Vukosav, B., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: Medijska percepcija prostornih identiteta: Konstrukcija imaginativne karte dalmatinske unutrašnjosti, *Geoadria* 20 (1), 23-40.
- Wertheimer-Baletić, A., 2005: Demografija Hrvatske – Aktualni demografski procesi, *Diacovensia: teološki prilozi* 13 (1), 97-118.
- Zrilić, S., Košta, T., 2009: Učitelj – kreator izvannastavnih aktivnosti, *Magistra Iadertina* 4 (4), 160-172.

Gradovi u statistici, Državni zavod za statistiku, 2018, <https://www.dzs.hr/>, (12.10.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Ante Starčevića Dicmo, <http://os-astarcevic-dicmo.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Antuna Mihanovića Petropoljskog - Drniš, <http://os-ampetropoljskog-drnis.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Braće Radića -Bračević, <http://www.os-brace-radica-bracevic.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Domovinske zahvalnosti - Knin, <http://os-domovinske-zahvalnosti-kn.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Dr. Franje Tuđmana – Knin, <http://os-drfranjetudmana-knin.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Dugopolje, <http://os-dugopolje.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ fra Karlo Balić, <http://os-kbalic-sestanovac.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ fra Pavla Vučkovića – Sinj, <http://os-frapvuckovica-sinj.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Ivana Gorana Kovačića - Cista Velika, <http://os-igkovacica-cistavelika.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Ivana Lovrića – Sinj, <http://os-ilovrica-sinj.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Ivana Mažuranića – Obrovac Sinjski, <http://osim.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Ivan Leko – Proložac , <http://os-ileko-prolozac.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Jakova Gotovca – Unešić. <http://os-jgotovca-unesic.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Josipa Jovića - Aržano, <http://os-jjovica.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ „Josip Vergilij Perić“ - Imotski, <http://www.os-jvperic.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Kamešnica - Otok, <http://www.os-kamesnica-otok.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Kistanje, <http://os-kistanje.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Kneza Branimira – Muć, <http://os-kneza-branimira-donjimuc.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Marka Marulića – Sinj, <http://os-mmarulica-sinj.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Milana Begovića – Vrlika, <http://www.os-mbegovica-vrlika.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Neorić Sutina, <http://os-neoric-sutina.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Petra Kružića – Klis, <http://os-pkruzica-klis.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Primorski dolac, <http://os-primorski-dolac.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Runović, <http://os-runovic.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Silvija Strahimira Kranjčevića – Lovreć, <http://os-sskranjcevic-lovrec.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Skradin, <http://os-skradin.skole.hr/> , (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ „Stjepan Radić“ – Imotski, <http://os-sradic-im.skole.hr/knjiznica>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ „Stjepan Radić“ Tjarica, <http://os-sradic-tjarica.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Studenci, <http://os-studenci.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ „Tin Ujević“ – Krivodol, <http://os-tujevic-krivodol.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Trilj, <http://os-trilj.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Vrgorac, <http://os-vrgorac.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Zagvozd, <http://os-zagvozd.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Godišnji plan i program OŠ Zmijavci, <http://os-zmijavci.skole.hr/>, (05.12.2018.)

Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., Baze podataka, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (05.12.2018.)

Natalitet i mortalitet naselja Republike Hrvatske 1964.-2006., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2007

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2007./2008. i početak šk./ped. g. 2008./2009., Državni zavod za statistiku, 2010, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2008./2009. i početak šk./ped. g. 2009./2010., Državni zavod za statistiku, 2010, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2009./2010. i početak šk./ped. g. 2010./2011., Državni zavod za statistiku, 2011, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2010./2011. i početak šk./ped. g. 2011./2012., Državni zavod za statistiku, 2012, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2011./2012. i početak šk./ped. g. 2012./2013., Državni zavod za statistiku, 2013, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2012./2013. i početak šk./ped. g. 2013./2014., Državni zavod za statistiku, 2014, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2013./2014. i početak šk./ped. g. 2014./2015., Državni zavod za statistiku, 2015, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2014./2015. i početak šk./ped. g. 2015./2016. , Državni zavod za statistiku, 2016, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2015./2016. i početak šk./ped. g. 2016./2017. , Državni zavod za statistiku, 2017, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja, kraj šk. g. 2016./2017. i početak šk./ped. g. 2017./2018. , Državni zavod za statistiku, 2018, <https://www.dzs.hr/>, (15.09.2018.)

Osnovne škole u Hrvatskoj, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <http://mzos.hr/dbApp/pregled.aspx?appName=OS> , (27.07.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (23.08.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo prema pohađanju škole i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (23.08.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo prema migracijskim obilježjima i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (23.08.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (09.09.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo prema starosti, spolu i tipu naselja po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>,

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *zaposleni prema zanimanju, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (25.08.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (25.08.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *dnevni i tjedni migranti*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (09.09.2018.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: *stanovništvo prema mjestu rođenja i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, (23.08.2018.)

URL 1 - http://klima.hr/razno/publikacije/klimatski_atlas_hrvatske.pdf

URL 2 - <https://gov.hr/moja-uprava/obrazovanje/osnovnoskolski-odgoj-i-obrazovanje/osnovnoskolsko-obrazovanje/218>

URL 3 - <https://osagm.hr/skolska-knjiznica/>

URL 4- https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/nastavni_plan_i_program_za_os_2013.pdf

Popis priloga

- Sl. 1. Prostorni obuhvat Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore (str. 6)
- Sl. 2. Kretanje broja stanovnika Hrvatske od 1857. do 2011. godine (str. 18)
- Sl. 3. Kretanje broja stanovnika Sjevernodalmatinske zagore od 1857. do 2011. godine (str. 19)
- Sl. 4. Kretanje broja stanovnika Srednjodalmatinske zagore od 1857. do 2011. godine (str. 20)
- Sl. 5. Indeks promjene broja stanovnika 2011./2001. u upravnim gradovima i općinama Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore (str. 22)
- Sl. 6. Broj rođenih i umrlih na području Sjevernodalmatinske zagore od 1996. do 2017. godine (str. 24)
- Sl. 7. Broj rođenih i umrlih na području Sjevernodalmatinske zagore od 1996. do 2017. godine (str. 25)
- Sl. 8. Broj doseljenih i iseljenih stanovnika Sjevernodalmatinske zagore od 2001. do 2017. godine (str. 28)
- Sl. 9. Dnevni migranti na prostoru Sjevernodalmatinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine (str. 29)
- Sl. 10. Tjedni migranti na prostoru Sjevernodalmatinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine (str. 29)
- Sl. 11. Broj doseljenih i iseljenih stanovnika Srednjodalmatinske zagore od 2001. do 2017. godine (str. 30)
- Sl. 12. Dnevni migranti na prostoru Srednjodalmatinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine (str. 31)
- Sl. 13. Tjedni migranti na prostoru Srednjodalmatinske zagore prema popisu stanovništva 2011. godine (str. 31)
- Sl. 14. Dobno-spolna struktura stanovništva Sjevernodalmatinske zagore 2011. godine (str. 34)
- Sl. 15. Dobno-spolna struktura stanovništva Srednjodalmatinske zagore 2011. godine (str. 35)

Sl. 17. Stanovništvo Sjevernodalmatinske zagore starije od 15 godina prema najvišoj završenoj školi (str. 39)

Sl. 18. Stanovništvo Srednjodalmatinske zagore starije od 15 godina prema najvišoj završenoj školi (str. 39)

Sl. 19. Broj učenika Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore u razdoblju od školske godine 2007./2008. do 2017./2018. (str. 42)

Sl. 20. Matične osnovne škole u općinama i upravnim gradovima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore na početku školske godine 2018./2019. (str. 44)

Sl. 21. Područne osnovne škole u općinama i upravnim gradovima Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore na početku školske godine 2018./2019. (str. 45)

Sl. 22. Broj učenika po razredu u osnovnim školama Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore školske godine 2018./2019. (49. str)

Sl. 23. Broj rođenih u Sjevernodalmatinskoj i Srednjodalmatinskoj zagori od 2011. do 2017. godine (str. 50)

Tab. 1. Stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore prema mjestu u kojem su se rodili/iz kojeg su doselili 2011. godine (str. 32)

Tab. 2. Stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore 2011. godine prema mjestu iz kojega su doselili (str. 32)

Tab. 3. Aktivno stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore starije od 15 godina 2011. godine (str. 36)

Tab. 4. Neaktivno stanovništvo Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore starije od 15 godina 2011. godine (str. 37)

Tab. 5. Zaposleni Srednjodalmatinske i Sjevernodalmatinske zagore prema zanimanju 2011. godine (str. 38)

Tab. 6. Predviđeni i stvarni broj učenika Sjevernodalmatinske i Srednjodalmatinske zagore po razredima osnovne škole (str. 50)

Popis analiziranih osnovnih škola

MATIČNA OSNOVNA ŠKOLA	OSNIVAČ	MJESTO	PODRUČNE ŠKOLE
OSNOVNA ŠKOLA ANTUNA MIHANOVIĆA PETROPOLJSKOG	Šibensko-kninska županija	Drniš	Područna škola Drinovci, Područna škola Gradac, Područna škola Oklaj, Područna škola Pokrovnik, Područna škola Radonić I, Područna škola Siverić, Područna škola Čavoglave, Područna škola Pakovo Selo
OSNOVNA ŠKOLA DOMOVINSKE ZAHVALNOSTI	Šibensko-kninska županija	Knin	Područna škola Kijevo, Područna škola Golubić
OSNOVNA ŠKOLA DR. FRANJE TUĐMANA	Šibensko-kninska županija	Knin	
Osnovna škola Kistanje	Šibensko-kninska županija	Kistanje	
OSNOVNA ŠKOLA SKRADIN	Šibensko-kninska županija	Škradin	Područna škola Rupe, Područna škola Dubravice, Područna škola Piramatovci
Osnovna škola Jakova Gotovca	Šibensko-kninska županija	Unešić	Područna škola Mirlović Zagora
Osnovna škola STJEPAN RADIĆ	Splitsko-dalmatinska županija	Imotski	Područna škola Vinjani Donji, Područna škola Kamenmost, Područna škola Kutleše
Osnovna škola "Josip Vergilij Perić"	Splitsko-dalmatinska županija	Imotski	
Osnovna škola Ivana Lovrića	Splitsko-dalmatinska županija	Sinj	Područna škola Glavice, Područna škola Radošić
OSNOVNA ŠKOLA MARKA MARULIĆA	Splitsko-dalmatinska županija	Sinj	Područna škola Karakašica, Područna škola Lučane, Područna škola Čitluk
Osnovna škola Fra Pavla Vučkovića	Splitsko-dalmatinska županija	Sinj	Područna škola Brnaze, Područna škola Turjaci
Osnovna škola Stjepan Radić	Splitsko-dalmatinska županija	Tijariča	
Osnovna škola VRGORAC	Splitsko-dalmatinska županija	Vrgorac	Područna škola Kokorići, Područna škola Orah, Područna škola Podprolog, Područna škola Ravča, Područna škola Stilja, Područna škola Umčani, Područna škola Veliki Prolog, Područna škola Zavojane, Područna škola Dusina
Osnovna škola Kneza Branimira	Splitsko-dalmatinska županija	Donji Muć	Područna škola Bristanovo Područna škola Gornji Muć
Osnovna škola Neorić-Sutina	Splitsko-dalmatinska županija	Neorić	
Osnovna škola BRAĆE RADIĆA	Splitsko-dalmatinska županija	Bračević	Područna škola Crivac, Područna škola Ogorje Donje
OSNOVNA ŠKOLA DINKA ŠIMUNOVIĆA	Splitsko-dalmatinska županija	Hrvace	Područna škola Bitelić, Područna škola Potravlje
Osnovna škola TIN UJEVIĆ	Splitsko-dalmatinska županija	Krivodol	Područna škola Grubine, Područna škola Ivanbegovina, Područna škola Kljenovac, Područna škola Poljica
Osnovna škola Ivana Gorana Kovačića	Splitsko-dalmatinska županija	Cista Velika	Područna škola Cista Provo

MATIČNA ŠKOLA	OSNIVAČ	MJESTO	PODRUČNE ŠKOLE
Osnovna škola Josipa Jovića	Splitsko-dalmatinska županija	Aržano	Područna škola Svib
OSNOVNA ŠKOLA SILVIJA STRAHIMIRA KRANJČEVIĆA LOVREĆ	Splitsko-dalmatinska županija	Lovreć	
Osnovna škola STUDENCI	Splitsko-dalmatinska županija	Studenci	
OSNOVNA ŠKOLA IVAN LEKO	Splitsko-dalmatinska županija	Donji Proložac	Područna škola Dolića Draga, Područna škola Meter, Područna škola Ričice
OSNOVNA ŠKOLA RUNOVIĆ	Splitsko-dalmatinska županija	Runović	Područna škola Sebišina
Osnovna škola Primorski Dolac	Splitsko-dalmatinska županija	Primorski Dolac	
Osnovna škola KAMEŠNICA	Splitsko-dalmatinska županija	Otok	Područna škola Ruda, Područna škola Udovičići
OSNOVNA ŠKOLA IVANA MAŽURANIĆA	Splitsko-dalmatinska županija	Obrovac Sinjski	Područna škola Bajagić, Područna škola Gala, Područna škola Gljevec
Osnovna škola Ante Starčevića Dicmo	Splitsko-dalmatinska županija	Kraj	Područna škola Krušvar
Osnovna škola Petra Kružića Klis	Splitsko-dalmatinska županija	Klis	Područna škola Klis-Kosa, Područna škola Konjsko, Područna škola Prugovo
Osnovna škola DUGOPOLJE	Splitsko-dalmatinska županija	Dugopolje	Područna škola Kotlenice
OSNOVNA ŠKOLA DR. FRA KARLO BALIĆ	Splitsko-dalmatinska županija	Šestanovac	
Osnovna škola Trilj	Splitsko-dalmatinska županija	Trilj	Područna škola Bisko, Područna škola Grab, Područna škola Jabuka, Područna škola Košute, Područna škola Ugljane, Područna škola Velić, Područna škola Vojnić, Područna škola Čaporice
OSNOVNA ŠKOLA MILANA BEGOVIĆA	Splitsko-dalmatinska županija	Vrlika	
Osnovna škola Zagvozd	Splitsko-dalmatinska županija	Zagvozd	Područna škola Dobrinče, Područna škola Krstatice, Područna škola Slivno
OSNOVNA ŠKOLA ZMIJAVCI	Splitsko-dalmatinska županija	Zmijavci	Područna škola Drum, Područna škola Podbablje, Područna škola Znaori, Područna škola Šute